نڤار

گۆڤارێکی ڕووناکبیری گشتی وەرزییە

ژمـــاره (٢) سـالّی یەکـەم هـاوینی ١٩٩٨	خاوەنی ئیمتیاز: ڕێکەوت عوسمان مجید سـەرنـووسەر: کازیوە سالّح

بڵاو کراوەکانی ئەم گۆڤارە گوزارشت لە بۆچوونی خاوەنەکانیان دەکەن و (نڤار) لێیان بەرپرسیار نییە.
ئەو بەرهەمانەی بڵاو ناکرێنەوە، دەس نووسەکەی نادرێتەوە بە خاوەنەکەی.

ناونیشان

کوردستان-سلێمانی

شەقامی سالم- بەرامبەر مۆزەخانەی سلێمانی

فاکسی دەولی

Fax: 004 618 244 064

هەولنامەی کتێب

هەڤپەیڤین

مەحمود مەلا عزەت

گەشەکردنی باری رۆشنبیری و بوژاندنەوەی مێژوو پابەندی دامەزراندن و بوونی دەوڵەتی نەتەوەییە

دیمانە: کازیوە

بەڕێز مەحموود مەلا عزەت ڕوناکبیرو سیاسەتمەدار و نووسەرێکی کوردی دیارو ناسراوەو، خاوەنی بڕوانامەی BA بەکالۆریۆس لەمێژوودایە ، کەساڵی ١٩٦٢ لەکۆلیجی پەروەردە لەزانکۆی بەغداد وەری گرتووە. خاوەنی چەندین بەرهەمی بڵاوکراوەو ئامادەیە.
لەبەرهەمە بڵاوکراوەکانی، نوسین و دانراو:
-دیبلۆماسێتی بزوتنەوەی کوردایەتی-١٩٧٣، خەباتی کرێکاران-١٩٧٣، کۆماری میللی مەهاباد-١٩٨٤-١٩٨٦، ڕەگ و ڕیشەی مێژووی تەقەلای بەعێراقی کردنی کورد و مەسەلەی کوردستان-١٩٨٧، کوردو ململانێ و ستراتیجی ئاسایشی نەتەوە-١٩٨٨، دەوڵەت جهوریەتی کوردستان بەرگی یەکەم ١٩٩٢، بەرگی دووەم ١٩٩٥، بەرگی سێیەم ١٩٧٧.
ئەو بەرهەمانیەی وەری گێڕاون:
-شانۆنامەی دەروێشەکان بەدوای ڕاستی دا ئەگەڕێت-١٩٨٣، جووڵانەوی رزگاریخوازانەی کورد لەخەباتی دا بۆ سەربەخۆیی و نەتەوایەتیو سیاسی-١٩٨٥-١٩٨٦، کورتەی مێژووی فەلسەفە بەرگی یەکەم-١٩٨٦-١٩٨٨، لەگەڵ دەیان نووسین و لێکۆڵینەوەی بڵاوکراوە (قازی محەممەد لەناو بڵاوکراوەی مێژوودا) یەکێکیانە. . .کەلەگەڵ ئەم دیدەنییەدا بڵاو دەکرێتەوە.

هەواڵنامەی کتێب

نڤار: نامەوێ لەسەرەتاوە دەست پێ بکەم کە کۆتایەکانیش بۆ خۆیان سەرەتایی دیکەن، بۆ مێژوو بەڵگە نامە مێژوویەکانت هەڵبژاردو ژانرێکی ڕوناکبیری دێت هەڵنەبژارد؟

محموود م.ع: چیرۆکی دەستکەوتن و بڵاوکردنەوەی ئەو بەڵگە نامانەی سەردەمی جەمهوریەتی کوردستان، لە سێ بەرگی (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)دا ١٩٩٢، ١٩٩٥، ١٩٩٧-دورو درێژە.
پوختەکەی لەهەردوو چاپەکەی (کۆماری میللی مهاباد) ١٩٨٤، ١٩٨٦، و پێشەکی و نووسینەکانی ناو ئەو سێ بەرگەی د.ج.ك و هەندێ دیدەنیدا بڵاوکراوەتەوە. . ئەم کۆتاییەی بەرهەمەکانم بەو سێ بەرگەی کەسەرەتاکەی لەئازاری ١٩٧٣ دا سەری هەڵدا دەبوو ڕاستەوخۆ دوای ئەو سەرەتایە بوایە و ڕوناکی ببینن. . ژیانی سیاسی خۆم، بارودۆخی وڵات، ئاوارەیی و دابران لەنووسین و ئەو بەڵگە نامانە، ئاڵۆزیی ڕوداوەکان، خوڵقێنەری ئەو جێ گۆڕکێیەی نێوان ئەو سەرەتاو کۆتاییە بون. .بۆیەسەرەتاکان بەلێکۆڵینەوەی سیاسی هەمان بابەت. بەباسەکانی لەمەڕ

دیپلۆماسێتی سەرکردایەتی کوردو شیکردنەوەی لایەنی چینایەتی و کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری بون. دوایتریش بۆ ئەو بابەت و باسانەی کەلەبەرهەمەکانمدا دەبینرێن.

نڤار: ئەوەندەی من ئاگاداربم، بەرهەمەکانی بەرێزتان زیاتر لەسەر پێشەوای نەمرو دەوڵەتی جمهوری کوردستانن کەلەسێ بەرگ دا خستوتانەتە ڕوو واتە زیاتر لەسەر کۆماری مهاباد دەدوێن، ئایا زیاتر مەبەستان ئەوە یە بڵێن ئەو مهابادەی ٥٢ ساڵە لەناو چووەو بمانەوێ و نەمانەوێ سەربوردەیەکی گەورەی کوردە، یا ڕایەکی دیتان هەیە لەسەری؟

مەحمود.م.ع :ئەندامانی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری (ڕزگاری ١٩٦٩-١٩٧٠ و نوسینی زنجیرەیەك باس لەسەر ج.ك) یەکەم سەرەتای نوسینەکانم بوو لەسەر ئەو ئەزموونە..(ك.م.م)یش درێژە پێدانی ئەو باسانە بوو..لەدوایشدا زیاتر لەوەی خۆم بیرم لێ دەکردەوەو دەمویست ئەو هەلە مێژووییە کات و کارەکانمی بۆ خۆی زەوت دەکرد، لەبەر گەلێ هۆ کە هەرە گرنگەکەیان هەستیاری و گەورەیی و پڕ لەدەرس و پەندی ئەزمونەکە بوو...

جۆری خولقاندنی ئەو هەلە مێژووییە، ژیانی سیاسی و سەربازیی و دیپلۆماسی، ئەدەبی و ڕۆژنامەگریی و، لایەنی کۆمەلایەتی و زاڵ بوونی هۆزو ئەقلی خێلەکی، ڕۆلی زلهێزەکان و مانۆڤرە سیاسییەکان، ڕۆڵی جیۆپۆلیتیك لەئاراستە کردنی ڕووداوەکان...هۆو فاکتەرە ڕوخێنەرەکان..تاد چونە ناو قووڵایی ئەوانەو هەڵ هێنجانی دەرس و پەندەکان، بۆ سوود وەرگرتن لێیان، ئەو تاقی کردنەوەو دیاردانەو گەلێ خاڵ و ڕووداوی لەیەك چوو لەگەڵ ئەزمونێکی پێشوو تر (حوکمداری و مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودی نەمر) و ئەم ئەزمونەی کوردستانی فیدراڵ، ئەوانە گیانگەی لێکۆڵینەوەو باسەکانم بوون...چەند لەم ئەزموونە بکۆڵرێتەوە، هێندە پەندی لێ هەڵ دەهێنجرێ و سود بەم تاقی کردنەوەیەی ئێستامان دەبەخشێ...

نڤار:ڕاتان چیە بەرامبەر کتێبەکەی ولیەم نگلیتن کۆماری کورد ١٩٤٦، کەلەلایەن (سەید محەمەد سەمەدی) یەوە وەرگێڕاوە؟

محمود.م.ع:ئەو کتێبەی ئیگلتن کە لە ساڵی ١٩٦٣ دا چاپکرا..تا ئێستاش یەکێکە لەو سەرچاوە سەنگینانەی کەبایەخی مێژوویی خۆی پاراستووە..ئەگەر هەندێ وردە هەڵە و ناو گۆڕین نەبێ کەلەسەلیقەی شارەزایان بەدەرنییە، وا ئەو ڕەخنانەشی ئاراستە نەدەکرا...ئەو نوسەرە لەناو ژیانی ناو ڕوداوەکان و دیدەنیی زۆر لەلێپرسراوانی کۆمارەکە لەسەردەمی دوا هەرەسدا، ئەو کتێبەی داناوە، نووسەر تائێستاش بەردەوامە لەسەر وەرگرتنی زانیاریەکانی لەمەڕ ئەو تاقی کردنەوەیە. کەبەرگی یەکەمی د.ج.ك-م بۆ نارد لەسوپاسنامەیەکدا ئەو پەڕی خۆشحاڵی خۆی بۆ ئەو کارە مێژووییە دەربڕی...هەروەك لەنامە بلاوکراوەکەیدا لە ب٢-ی-د.ج.ك دا دەردەکەوێ.

لێرەدا دەبێ بڵێم کە ئەو وەرگێڕانەی سەمەدی کەم و کورتی زۆری تێدایە و چاپەکەشی جوان نییە، وەرگێڕانەکەی کاك جەرجیس فەتحوڵا بۆ سەرزمانی عەرەبی سەرکەوتوو پڕ سوودە.

نڤار: وەکو دەزانین ئەرشیفی دەوڵەتان (٣٠-٤٠) ساڵ جارێك دەکرێتەوە، وەکو ئەوەی ئەرشیفی بەریتانی کرایەوەو بیستمان کەمەڵبەندی کوردی لەلەندەن، نزیکەی حەوت هەزار

دیکۆمێنتی کۆپی کردووەو هەر لەبەریتانیا سێ کتێبی (محمد رسول هاوار) دەرچووە کەدوو بەرگیان لەسەر شێخ مەحمودو ئەوەی دیشیان لەسەر (سمکۆی شکاک)ە، وە ئێستا جالیەی کورد لەئەوروپا زۆرە، هەندێکیان ئاستی ئەکادیمیان باشەو زمان دەزانن لەوانەیە بیانەوێ ئەو دۆکۆمێنتانەی ئەوێ کۆپی بکەنەوە-یا پێشەکی بۆ بنووسن وەکو ئەوەی گەردە لێنسکی لەسەدەی نۆزدەدا لەسەر کورد نوسیوویەتیو (د.کمال مەزهەر) فۆتۆکۆپی کردووە، هەروەها (نیرلی پینەر لیف) سێ بەرگی نوسیوەو (د. جەمشید حەیدەری)) پێشەکی و لێکۆڵینەوەی لەسەر نوسیوە. جا نازانم وەزعی ئێستای کورد لەوێ ڕێگا پێ دەدات بە ئەرکی کۆپی کردن و لەسەر نوسین و کۆکردنەوەی دیکۆمێنتەکان هەستن؟

محمود.م.ع: سامانی مێژوویی و کولتوریی کورد لەناو ئەرشیفی دەوڵەتانی: بەریتانیاو، فەرەنساو، ئەڵمانیا، ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا، ئێران، تورکیا، عێراق، سوریا ، کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست، چاوێنی و تارادەیەك زۆرە، ئەمڕۆ زۆر لەبەڵگە نامەو دۆکۆمێنتەکانی هاوپەیوەند بەکوردەوە ئاسان دەست دەیانگاتێ، نمونەی ئەوانە لە د.ج.ك بەرگی ٣ دادەبینرێ، ئەگەر ئەم حاڵەتی دابەش بوون و خۆپەرستی و لەیەکدابڕانەی نوسەرو ڕۆشنبیران لەهەندەران نەمێنێ ، دەتوانرێ کاری گرنگ لەو بوارەدا ئەنجام بدرێ، گەورەو گرنگتر لەو کارانەی کەهەندێ نوسەرو ڕۆشنبیر پێی هەستاون ئەوسێ بەرهەمەی مامۆستا مەحەمە رەسول هاوار، بایەخێکی گەورەیان هەیە سەبارەت بەو دۆکۆمێنتانەی تیایاندا بڵاوکراونەتەوە، ئەگەر ئەو لایەنی سستی و کەمتەرخەمیە نەبێ وا ئەو بەڵگانە جێگەیان لەدەیان دانراوی لەو بابەتانەدا نابێتەوە...بەمەش دەتوانین مێژووی نەتەوەکەمان وەك بووە بەگەڕانەوە بۆ بەڵگەنامەی ڕەسەن بنوسینەوە.

نڤار:بۆ زیاتر بایەخ دان بەو لایەنانە پێتان وانیە پێویستە کورد مەڵبەندێکی هەبێت، بۆ پاراستنی بەڵگە نامەکان، یابڵێم لەم زروفەی ئێستادا پێویستی بەدوو مەڵبەند یان چەند مەڵبەندێک هەیە بۆ پاراستنیان لەکوردستان و لەدەرەوەی کوردستان؟

محمود م.ع:وەك دەزانن پار، ساڵی لەدایك بوونی ئەو ئەرشیفە بو کەدەمێك بووبیرۆکەکەی لەمێشکمدا گەڵاڵە ببوو وەیەکێك لەئاواتەکانم ئەوە بوو کەلەکوردستاندا ئەرشیفی نەتەوەیی کوردستان دابمەزرێنرێ ئەوە بوو بەیارمەتی دڵسۆزانەی مام جەلال و کاك کۆسرەت و هاوکاریی گەلێ ڕۆشنبیرو وەزارەتی ڕۆشنبیری ئەو پرۆژە مێژویی و شارستانییە بۆ یەکەم جار لە مێژووی کوردا لەشاری سلێمانیدا لەدایك بوو...ئەوەی پێویست بێت لەڕوی یاسایی و سترە کتور و پرسیپەکانی ڕێکخستنی ئەرشیف و پۆلین و دۆسیەو ئەرشیف کردنی بابەتە جۆربەجۆرەکانی، لەناو ئەزموونی ئەو لایەنانەدا لەو ئەرشیفەی کاری تێدا دەکەم بەیارمەتی و ڕێنمایی ئەرشیفکارو پسپۆڕانی ئەوی بەدرێژی خستمە بەردەستی لێپرسراوان لەم کارە، هەوڵ ئەدەم ئەمساڵیش زیاتر ڕوناکی بخرێتە سەر لایەنە نادیارەکان لەو دامەزراندنەدا کردنەوەی مەڵبەندێ یان چەند مەڵبەندێکی تر لەهەندەران، کارێکی زۆر گرنگ و تەواوکەری ئەو پرۆژەیەیە. هەم بۆ پارێزگاری کردنی ئەو دۆکۆمێنت و بەڵگەنامانەی تیایاندا کۆدەکرێتەوە، وەهەم بۆ ڕەخساندنی سەنتەرێکی

ڕۆشنبیری کە لێکۆڵینەوەی بابەتی و زانستیانەی ئازادی تێدا ئەنجام بدرێ. جگەلەوەی کە دەشبێتە سەرچاوەی گەشەکردنی سامانی مێژوویی و ڕەخساندنی کەشێکی دیموکراسی بۆ وشەی ئازاد..

ڤار: بەحوکمی ئەوەی بەڕێزتان زۆر وڵاتان گەڕاون، باری ڕۆشنبیری ئەو میللەتانەت لەسایەی حکومەتەکانیاندا بینیوە. باری ڕۆشنبیری کورد لەسایەی ئەم دەسەڵاتەدا چۆن دەبینی؟

محمود.م.ع: گەشەکردنی باری ڕۆشنبیری و بوژاندنەوەی مێژوو سامانی کولتوری نەتەوە، تاڕادەیەکی زۆرو دوور بەستراوەو پابەندی دامەزراندن و بونی دەوڵەتی نەتەوەییە، کاریگەری دەوڵەت دەگاتە ئەو ئاستەی کەبڕیاردەری چارەنوسسازبێ لەسەقامگیرکردنی بنەماکانی دروستبوونی نەتەوەو کامڵبوونیان، لەخولقاندنی زمانی یەکگرتووی نەتەوە، لەجێگیر کردنی هەیەو پێناسەو بوونی یاسایی و نیو نەتەوەیی و سیاسی میللەت، کاریگەریی بوونی دەوڵەتی نەتەوەیی، ئەگەر ئازاد و دیموکرات و شارستانی بێت، نەتەوە دەخاتە بەردەم ئەو گۆڕان و پێشکەوتن و گەشەکردنە هەمە لایەنانەی کەسیماو ڕوخسارو پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و ڕەوتی ژیان دەخاتە سەر ڕێگەی ئاسایی و مێژووییەکەی.

رابوردووی ژیانی ئەم بەشەی کوردستان و هی ئەمڕۆی بەشەکانی تر ئاوێنەی بێگەردی ئەو بۆچوونەن..بۆیە لەسایەی ئەم نیمچە ئازادییەی کوردستان لەم قەوارە فیدراڵییەی کە تا ئێستا لەپێناسەی یاسایی و ناوچەیی و هەرێمی و نێودەوڵەتی بێبەشکراوە، وەلەگەڵ ئەو هەموو گرفتە قەبەو کۆسپە گەورانەی بەردەمی و سەرەرای نائارامی و شەڕی ناوخۆو ژیان و گوزەرانی سەختی ڕۆژانە...ئەمڕۆ لەژێر سایەو سێبەری ئەم ئەزمونە بەردەوامیی بونی ناوچەی ئارام و پاراستنی ناوچەکە لەهەڕەشەی ڕژێم و نەخشەی ناحەزان، بێ لەو هەڕەشەو لەشکرکێشیەی تورکیا کەناهەق و زاڵمانە چاوی لێ دەپۆشرێ..باری ڕۆشنبیریی ئازادیی وشەو بڵاوکردنەوەو ڕادەربڕین گەشەیان کردووەو بەرەو ئەوە دەچن کەزیاتر چوارچێوەی یاساییان بۆ بڕەخسێنرێ. ئەمڕۆ زەمینەیەکی کەمێ لەبارو ئاوهەوایەکی تاڕادەیەك سازاو بۆ مشتومڕی ئازادو دیالۆگی سەربەست، لەئارادان دەیان گۆڤارو ڕۆژنامەو بڵاوکراوە، تەلەفزیۆن و ڕادیۆ...بۆ چەندین لایەن و گرووپی سیاسی ڕۆڵی خۆیان دەبینن و تەعبیر لەڕاو بۆچون و هەڵوێستە جیاجیاکانی خۆیان دەکەن..

لەگەڵ ئەوانەشدا دەتوانرێ ئەوانە بەرفراوان و ئازادانەتر بکرێن، لەسنوری تەسکی هەندێ دیاردەی بەزیانی وەك: بەربەرەکانی نائاسایی، ئیستیغلالی قەڵەمی نوسەر، تەنگ هەڵچنین بەهەندێ قەڵەمی پێگەیشتوو، زۆرو بۆریی هەندێ بڵاوکراوە، سەپاندنی بیروڕای نائاسایی پشت بەستوو بەهەندێ ناوەندی دەسەڵات و خۆسەپاندن و خۆپەرستی...دەربهێنرێن و بخرێنە سەر/ ڕێبازی ئاسایی شەڕە نەعلەتیە سەپاوەی ناوخۆ لابەلابکرێ و و دروستی خۆیان...ئەگەر ئەم کارەکان لەوە گەورەتر دەکرێن...بەراوردێکی ئەم سەردەم و سەردەمە ڕەشەکانی حوکمی ڕژێمی بەغدا، جیاوازییەکی گەورە دەهێنێتە بەرچاو، ئەوەی ڕۆشنبیرو خەڵکی خوێندەوار چاوەڕوانی دەکەن، بۆ پێشەوە چون و گەشەپێکردنە، سوود وەرگرتنە لەهەموو تواناکان. هەرچەندە حاڵەتی

وەستاو، یان جووڵەی کەم سوود، لەو دام و دەزگایانەدا دەبینرێ کەلەو بوارانە بەرپرسیارن لام وایە هۆی ئەوانە شارراوەنین و کاتیئەوە هاتووە ئاوڕیان لێ بدرێتەوە...

نڤار: جەنابتان لەدیدارێکدا، باس لەعەقڵیەتی سیاسی کورد دەکەن، پێتان وایە عەقڵیەتی سیاسی کورد، توانیویەتی لەبەرامبەرەکەی بگات و مامەڵەی لەگەڵدا بکات؟

محمود.م.ع: نەخێر، بەپێچەوانەوە، چونکە لەهیچ یەکێك لەپلەو سەردەمە جیاجیاکانی مێژوی سیاسی و هەرلەمێژوییەکاندا، دیاردەی تێنەگەیشتن لەبەرامبەرەکە، مەبەستم لەوە، زیاتر گەورە هێزو دەوڵەتی بڕیار بەدەستە، تێنەگەیشتن لەو نەخشەو سیاسەت و دیپلۆماسیەتە ناوەندییە کەڕاستەو خۆ ئایندەی کێشەکەی کوردی پێوە بەستراوە بووە، لەئارادابووە، ئەقڵی سیاسی کورد پەی بەڕۆڵی چارەنوسسازو مانۆڤرە سیاسیەکانی زلهێزەکان نەبردوە و نەگەیشتبۆنە ئەو ئاستەی کەبتوانن خۆیان لەگەڵ هەل و مەرجە سازاوەکاندا بگونجێن، لەو ئاستەدا نەبوون کەبەرامبەر دیپلۆماسێتی سەردەمەکە، نەخشەو کاری دیپلۆماسێیانەی خۆیان هەبێ بۆ سودوەرگرتن لەدۆخەرەخساوەکەو سەرچاوە کەی، بۆ خۆلادان لەبەلای ناکۆکییە سەرەکییەکەو سڕ کردنی لامەو ناکۆکییە ناسەرەکیەکان و ئاراستەکردنی تواناکان ڕوبەڕوی دوژمنی سەرەکی وە بۆ دۆزینەوەی ئەڵقەی بۆش یان ئەڵقە بۆشەکانی دەوری کێشەکە لەسەر شانۆی سیاسی نیونەتەوەیی. دیارە لەوانەدا مەبەستم لایەنە سەرەکی و ناوەندەکانە، نەك سیاسەتە ئاشکراکان..بالەهەر یەك لەو سێ هەلە مێژوییەی لەم سەدەیەدا بۆ کورد ڕەخسا سەرو نمونە بخەمە پێش چاو:

-لەسەردەمی حوکمداری و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمودی نەمردا ١٩١٨-١٩٢٤ کەبەسێ پلەدا تێ پەڕی...ئەقڵی سیاسیی کورد نەیتوانی لەم دیاردە ناوەند چارەنوسسازانە بگات:

یەکەم: ستراتیج و نەخشەو سیاسەتی ئیمپراتۆریەتی بریتانیا بەرامبەر بەکورد وە لەسەرەتادا، وەك بڕیارو بەرنامە بۆ کار لەسەرکردن لەئارادا نەبووە، بەڵکو ئەفسەرە سیاسییەکان کە کارەکانیان درابووە دەست سەرچاوەی بڕیارو هەڵوێست وەرگرتن بوون، ئەوانەش لەسێ گروپی سەرەکیدا خۆیان دەنواند :

گروپی یەکەم: لەگەڵ بەستنەوەی باشووری کوردستاندا بون بەمیسیۆپۆتامیاوە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سوننە مەزەبی عەرەبی ڕەگەز.

گرووپی دووەم: لەگەڵ ئەوە دا بون کەنابێ پێش لێکۆڵینەوە لەکوردو لەکێشەکان، هەڵوێستێکی سەقامگیر وەربگرێ، بەڵکو ئەمە دوا بخرێ بۆ ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوانە.

وەگرووپی سێیەم:

لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەت بوون بۆ کورد...

لەدواییدا، سەبارەت بەگەلێ هۆ کەیەکێکیان ئەم دیاردەیەیە کەقسەی لەسەر دەکەم، یەکەم گروپ سەردەکەوێ، ڕاو هەڵوێست و بۆ چوونەکانی دەبنە زەمینە بۆ سیاسەت و نەخشەی ئینگلیز لەدژی کورد و بۆ روخاندنی دەوڵەتەکەی کوردستان...

دیسان ئەقڵی سیاسی کورد مامەڵەی لەگەڵ ئەو واقیعەکرد کەپەیوەندیی بەسیاسەتی بەریتانیاوە هەیە لەدژی تورکەکان، هیچ لێپرسراو و ئەفسەرێکی سیاسی ئینگلیز چاوی

لەمامەڵەکردن لەگەڵ تورکدا نەدەپۆشی و راستەوخۆ لەدژی دەوەستا، هەروەك چۆن چاویان لەجۆری بەربەست کردنی هەڕەشەی کۆمۆنیزم نەدەپۆشی.

ئەو تێ نەگەیشتنە بۆ ئەو دیاردە مێژوییە، لەناو نوسەرو رۆشنبیراندا یان لەناو زوربەیان، تائێستاش بەردەوامە...

دووەم: لەسەردەمی جمهوریەتی کوردستان-١٩٤٦-و ئەزمونەکەی مهاباددا ١٩٤١-١٩٤٦، ئەقڵی سیاسی کورد مامەڵەی واقیعی راو بۆچوون و نەخشەو هەڵوێستەکانی یەکێتی سۆڤیەتی نەدەکرد، لەمانۆڕە سیاسیەکان لەپێناوی نەوت و سەپاندنی نفوزدا، نەدە گەیشت، تەنانەت نەیدەتوانی لەبەلاو کاری بەزیانی تاکە دۆستە ستراتیجیە کەشی (ئازربایجان) خۆی لابدات، بۆیە لەگەڵ ئازربایجاندا بەئاسانی لەناو ئەو داوەی بۆیان سازکرابوو خنکێنران..

سێیەم: ئەم کوردستانە فیدراڵییەی ئێستایە: ئەگەر ورد سەرنج لەو دەرفەت و مامەڵە و هەل و مەرج و دیاردانە بدەین کەدەوری ئەم فیدراڵەو ناوچەی ئارامی داوە، وا دوو دیاردەی زەق دەکەونە بەرچاو، دوو دیاردەی دژ بەیەك، یا نەگونجاو نەسازاو لەگەڵ یەك: ئەم وەزعەی ئێستای کوردستانی عێراق لەناو ناوچەی ئارامدا وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆیان نیمچە سەربەخۆ وجوودی هەیەو مامەڵەی هەرێمی و نێو نەتەوەیی لەگەڵ دەکرێ. بەشێوەیەکی رەسمی نیمچە رەسمی وە نارەسمی لەبەر گەلێ هۆ، لەوانە: بونی پەرلەمان و حکومەت بەهەڵبژاردنێکی ئازاد، مامەڵەی دەوڵەتانی خۆرئاوا بەتایبەتی ئەمریکاو بەریتانیاو فەرەنسا و...سەردان و کۆبونەوە یارمەتی و پاراستنی..تاد، ئەمانە بۆ ئەم قەوارەیە پێناسەیەکی ناڕاستەوخۆ و هەندێ جار ڕاستەوخۆیە، زەمینەیەکی تەواو لەبارە بۆ ئەو بۆچوونە کەکورد لەسەر ڕێبازی خۆی بۆ ئامانجە دوورەکەی نەگاو دەنێ یا هەنگاوی پێدەنرێ...ئەگەر بەمەزەنەو خەیاڵیش بێ.

کەچی وەلەهەمان کاتدا نەبوونی پێناسەی یاسایی و سیاسی و دیپلۆماسی، چ هی ناو سنووری جوگرافی عێراق و چی لەهەرێمەکەدا وەچی بۆ ئەو دەوڵەتانەی ئەو مامەڵانەی لەگەڵدا دەکەن کە گەورە ترین کۆسپی بەردەمێتی و تەم و مژیشی خستۆتە سەر پاشە ڕۆژی ئەزمونەکە.

بەڵام ئەمەیان بۆ ئەو واقیعەی تر کەوا زیاتر لەشەش ساڵە دەوامی هەیە، نەبۆتە هەڕەشەی ڕاستەوخۆ ئەگەر ئەقڵی سیاسی کورد بزانێ و بتوانێ واقیعبینانە لەگەڵ ڕووداوەکاندا بجوڵێتەوە کە، وەنەیەلێ لەوە زیاتر لەبایەخی ئەزموونەکە کەم بکرێتەوە، یان زیاتر جێگەی پێ لەق بکرێ.

جا لەناو ئەوبارودۆخەدا، بەلا خستنی مێژووی پڕ لەکارەسات و ئەنفال و چەکی کیمیاوی و جینۆسایدی کورد، بادانەوە بۆلای بەغدا، بەبێ بوونی چەترێکی نێو دەوڵەتی، بڕوا بوون بەوە کە چارەسەر هەر لەبەغدایە، ئەو واقیعە پێنەگەیشتووەی ئەقڵی سیاسی کورد دەردەخات...ئەمڕۆ لەهەمووکات زیاتر پێویستمان بەتێگەیشتنی بارو دۆخەکان، بەسوود وەرگرتن لەئەزمونەکانی پێشو، بەر لەخۆولە دەوروپشت و لەسەرچاوەی بریار تێگەیشتنە..تا بتوانین ژیرانە مامەڵەیان بکەین و ئەم ئەزموونە بپارێزین و گەشەی پێبدەین.

نڤار: وەکو دەزانین پەیمانی سیڤەر بەندەکانی ٦٢، ٦٣، ٦٤ لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی و مافەکانی کوردا بوو، بۆچی هەندێ نەتەوە کەنەبوون کران بە دەوڵەت و کورد نەبوو بەدەوڵەت؟

محموود م.ع: دانەمەزراندنی دەوڵەت یان ڕوخاندنی دەوڵەتەکەی باشور، جێبە جێ نەکردنی بەندەکانی سیڤەر کەکوردی بەرەو دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی دەبرد، ئەگەر کاریان لەسەر بکرایە، ئەوانە پەیوەندییان بەگەڵ هۆو فاکتەری خۆیی، هەرێمی و نێودەوڵەتیەوە هەبوو، کەبۆ ئەو کاتەو تا ئێستاش ڕۆڵی دەوڵەتە گەورە بڕیاربەدەستەکان چی بۆ دامەزراندنی دەوڵەت بۆ ئەو گەلانەی کەنەگەیشتبوونە ئاستی بە نەتەوە دانا، وە چی بۆ دانەمەزراندنی دەوڵەت بۆ ئەو گەلانەی کەبەنەتەوە دادەنران، چارەنوسسازو بڕێنراوە بووە، فاکتەری خۆیی لایەنە کۆمەڵایەتی و ئایینی و ئابوری و ڕۆشنبیری و ئەقڵی سیاسی سەرکردایەتییەکانی کورد هۆی سەرەکیی خۆیی بو بۆ ئەودیاردەیە... زیرەکی مستەفا کەمال ئەتاتورک، جەربەزەیی و دیپلۆماسییەتە سەرکەوتوانەکەی، کەتورکیای لەناو ڕوخاندن هەستانەوە، ناکۆکییەکانی بۆ بەرژەوەندیی خۆی لابەلاو چارەسەر کرد، توانی یەکێتی سۆڤیەت بکات بەدۆست و یارمەتی دەری ستراتیجی خۆی، گرفتەکان لەگەڵ دەوڵەتە گەورەکاندا لابەلا بکات...وەستانی بەرامبەر ئەنجامدانی بەندەکانی سیڤەر و سادەترین مافی کورد، ئەم هۆیە هەرێمیەش کاریگەرانە ڕۆڵی خۆی لە پرۆسەی دانەمەزراندنی دەوڵەت بۆ کورد دا بینی...

نڤار: ئێوە پێتان وایە شێخ مەحمود لەسەر بنەمای مەزهەبی بوو حوکمڕانی نەکرد، یان لەسەر ئەو بنەماو پرۆگرامەی کە (ئارنولد ولسن) (سیر پرسی کوکس) بۆیان دانابوو حوکمڕانی بکات؟

محموود م.ع: لەڕاستیدا شێخ مەحمود لەسەر هیچ یەکێك لەو بنەماو بەرنامەیە حوکمی نەدەکرد، ڕاستە پرسیپەکانی ئایینی ئیسلام بۆ شێخ وەك قوتبێکی گەورەی ناوچەکە سەرچاوەی بڕیارو فرمان و سزابوون، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو قسانەی کەبۆی دروست کراوە، گوایە بەفەقیانەکەی تەوقەی لەگەڵ ئینگلیزەکاندا کردووە، ئەسڵی نییە، ئەوانە چاو لەو ڕاستیە دەپۆشن کەوەزیری ئابوری (کەریم عەلەکە) مەسیحی بووە، وە کەئامانجی سەرەکی ئەو دامەزراندنی دەوڵەت بووە بۆ کورد.

ئەوەی ئاشکرایە حکومەتی مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمود بەرنامەی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی بڕیار لەسەر دراو بەمانا سەردەمەکەی نەبووە.

ڕەنگە ململانێ و هەڕەشەی ڕاستەوخۆی بەردەوام ڕۆڵی لەوەدا بینیبێ...ئەو وەرچەرخاندنانەش لەسیاسەتەکەیدا بەرەو تورك، هەرلەبێ هیوایی و لەدژە کرداری ئەو ئینگلیزانە بو کەلەدژی شێخ کاریان دەکرد، بەتایبەتی کردەوەکانی ئارنولد ولسن، پرسی کۆکس، میجەرسۆن و گروپەکەیان کەهەموو هەوڵێکیان بۆ دامەزراندنی وڵات و دەوڵەتی عێراق بوو بەباشوری کوردستانیشەوە کەلەوەدا شێخ مەحمودیان بە کۆسپ و هەڕەشەی گەورە دادەنا...

نڤار: بابێینە وەسەر حکومەتی ئێستاو بپرسین ئەو چەند واقعەی دوای ڕاپەڕین بەسەر کوردستاندا هاتووە وەکو بەرەو دابەش کردنو حکومەتی ئینتیلافی و وەزعی ئێستای کورد ئەمانە لای جەنابتان تا چەند دڵخۆشکەرن؟

محمود.م.ع: ڕاپەڕین، یەك ڕووداوی جەماوەریی چەکداریی و شۆڕشگێڕانەی ناو ژیانی سیاسی و خەباتی دوورودرێژی نەتەوەی کوردبو..بۆ یەکەم جار بوو لەمێژووی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستاندا جەماوەر بەو فراوانی و حەماسە سەبارەت بەگەلێ هۆو ڕوداو بتوانێ خەباتی چەکداری لەشاخەوە بۆ شار بگوێزێتەوە، لەماوەیەکی کورت و چاوەڕوان نەکراودا بۆ تارو مارکردن و لەڕیشە هەڵکەندنی بوونی ڕژێم، هەروەك ئەو جەماوەرە بیەوێ لەچەند ڕۆژێکدا تۆڵەی بەرودوا لەو هەموو زوڵم و زۆرو کۆمەڵ کوژیی و چەکی کیمیاوی و کارەساتەکانی ئەنفال و جینۆسایدی کورد بکاتەوەکەنزیکەی یەك چارەکەسەدە درێژەی هەبوو...

ئەم ڕووداوە، گەرداوی دەریای تۆڵەی پەنگەوە خواردووی ناو سینەو دەروون و مێشکی جەماوەر بو کە لەگەڵ هەڵەبجەدا ئەو هەژانە گەورەیەیان لەناو کورددا خولقاند، هەروەك چۆن کارەساتەکان خولقێنەری بوون، خۆشی بوو بەهۆی لەدایك بوونی دیاردەی مەزنی رابونە چەند ملیونییەکە کەوەك بورکان تەقییەوەو دنیای هەژاند، لەگەڵ خۆشیدا ناوچەی ئارامی بەوە لەدهێنا، لەمیشەوە بۆ هەڵبژاردن و ئینجا بۆ پەرلەمان و حکومەتی فیدراڵی کوردستان..دوای ناچارکردنی جەیش و دام و دەزگاکانی ڕژێم کەبەشێکی گەورەی کوردستان چۆڵ بکەن بۆ خەڵکی کوردستان.

ئەوانە بۆ خۆیان مێژوویەکن، خولقێنەری مێژوویەکی نوێن، ئەم واقیعە نوێیە سەپێنراوە بووە ئەزمونێکی گەشاوە، ئەم ئەزموونەی کەسەرەڕای ئەو گرفتە گەورە خۆیی و هەرێمی و نێو دەوڵەتیانە، لەگەڵ ئەو هەڕەشە گەورانەی دەوری وهەڵەی سەرەتا..وەسەبارەت بەو هۆیانەی کەبەسەلیقەی خوێنەر ئاشنان...تائێستاش گەورەترین دەستکەوتی نەتەوەی کوردە ئەگەر شەڕو ئاژاوەی ناوخۆ بیەڵێت، وائەو پاشە ڕۆژەی لێ چاوەڕوان دەکرێ کەلەمەو بەر ئاماژەم بۆ کرد.

نڤار: بۆ دروست کردنی گوتارێکی ڕۆشنبیری کوردی کەتایبەتمەندی کوردی هەڵگرتبێ، چی بکەین، کەنێمە تا نێستا نەمانتوانیوە گوتارێکی ڕۆشبیری تایبەت بەکورد بێنینە ناکام؟

محمود.م.ع: خولقاندنی خیتابێکی ڕۆشنبیریی، وتارێکی ڕووناکبیریی تایبەت بەکورد، پێویستی بەڕەخساندنی مەرج و بنەمای ڕۆشنبیریی ڕەسەنە کەلەسەرەنجامی بەهێز بوونی هۆش و هەست و نەستی نەتەوایەتی و هۆشیاری سیاسی لەدایك دەبێ.

لەسەر ئەم زەمینەیەش ڕووناکبیران یەك دەگرن و لەبەر تیشکی بەرژەوەندیەکانی نەتەوەکەیان ئەو وتارە دادەڕێژن و دەبێتە سەرمەشقی ژیانیڕۆشنبیریی و سیاسی ناو جووڵانەوەی نیشتمانی و ڕزگاری خوازی نەتەوە..کەئەوانە تائێستا بەداخەوە بونیان هەست پێ ناکەم...هۆیەکانیشی ناگێڕمەوە تەنها بۆ لایەنە کلاسیکییە باسکراوەکان، بۆ پارچە پارچەیی نیشتمان و هێزو توانای کورد، بۆ دوژمن و ئیمپریالیزم و دەستی ناحەز. بەڵکو لەمەدا زیاتر دەیگێڕمەوە بۆ کورد خۆشی:*بۆ ئەو نووسەرو ڕووناکبیرانەی تا ئێستا خۆ پەرستی و گۆشەگیریی و چاوپۆشینی لەهەق خۆ کەڕ کردن لەئاست ناهەقدا بۆنەتە پرنسیپی ڕۆشنبیریان...

*بۆ ئەو مەڵبەندی دەسەڵاتەی دەیەوێ ئازادیی قەڵەم وشەی ڕەسەن دابڕیکات یان بەپارە دەوربداو و هەر ڕۆژە بڵاوکراوەیەك بۆ مەبەستی تایبەت، قوت دەکاتەوە.. بۆ ئەو ڕوناکبیرو

نوسەرانەی بەناوی بێ لایەنیەوە. لەخراپترین شێوەی بەدناوی بەلایەنی دا، ئاژاوەی بیرۆکاریان خولقاندوە...

زەمینەی خیتابی رۆناکبیریی، لەسەر ڕێبازی لابەلاکردنی ئەو دیاردە ناقۆلاو بەزیانانە دەهێنرێتە ئاراوە....

نڤار: بەبۆچوونی بەڕێزتان ڕاپەڕین چەند کاریگەری هەبووە لەسەر ڕۆشنبیری کورد لەڕووی سایکۆلۆژی و داهێنانەوە؟

ڕاپەڕین بۆ خۆی، مێژوویەکە دوو سەردەمی تەواو دژ بەیەک-ی لێک ترازاند، سەردەمی داگیر کردن و تراجیدیای جینۆسایدی کورد..لەسەردەمی پاکسازی داگیر کەرو ناوچەی ئارام و ئازادییەکی چاوێنی لەناو قەوارەیەکی دیفاکتەری تەمەن نزیک بە حەوت ساڵ..ئەم جیهانە نوێیە هاوتەریب بەخێرایی ڕوداوە وەرچەرخێنەرەکان، کاری لەسەر ناخ و دەروونی کورد و ڕوناکبیرانیکورد کرد، پرۆسەیەکی کاریگەر بوو لە چارەسەرکردنی هەندێ نەخۆشی کۆمەلایەتی و سیاسی و سایکۆلۆجی ئەگەر بنەڕەتیش نەبوبێ..

سەرچاوەیەک بوو بۆ داهێنانێکی نوێی نزیک بەشارستانی و جیاواز لەداهێنانەکانی شاخ، بەپێی جیاوازیی پلەو قۆناغی خەبات.

ئەگەر شەڕی ناوخۆو ئەو هەموو تەهامەتییە سیاسی و ئابووری و گوزەرانە خراپانەی تەکی نەبوونایە، وا ئەو وەرچەرخانە بەرفراوان و قوڵ و کاریگەرتر دەبوو...ئەگەر ئەو دیاردە نامۆ و خراپانەی تر، کەئاماژەم بۆ کردن، نەبوونایە وا ئەو کارە نائاساییانەیی پەککەری هەندێ قەڵەم و کولکردنی هەندێکی ترن، نەدەهاتنە ئاراوە...حاڵەتە دیکتاتۆری و کۆیلەیەتییەکانی دەگۆڕی و باشتر و لەبارتر پێچەوانەکانمان سەریان دەردەهێنا، داهێنانەکان لەئاست گەورەیی ڕووداوەکاندا دەبوون...لەناو ئەوانەشدا شەڕی ناوخۆ جۆرێکی تر لەداهێنانی خولقاند...نکوولی کردن لەهەموو بونێک ڕیسوا کردنی ئەوەی دەم و نوکی قەڵەمی ئەو داهێنەرانە دەیانگەنێ کە نامۆو نارەسەنن بەگەل و لەگەل...

نڤار: جگەلە مێژوو سیاسەت چ خولیایەکی دیکەتان هەیە؟

محمود.م.ع: بوارەکانی فەلسەفە، دیپلۆماسیی ناو باری ئاڵۆزی جیۆپۆلیتیکی کوردستان، لەناو وەرگێران و نووسین و لێکۆڵینەوەکانمدا جێگەی تایبەتی خۆیان گرتووە.

نڤار: دەربارەی بارو دۆخی ئایندە چی دەڵێین؟

محمود.م.ع: گرفت لەکێشەی سیاسی و نەتەوایەتی کورد چی لەناو خۆ و چی لەسەر شانۆی نێو دەوڵەتاندا، سەرەڕای ئەو هەموو گرنت و ئاژاوە و شەڕو بۆ شاییانەی دەبینرێن.

ئەمڕۆ لەهەموو سەردەمێکی تر زیاتر گەشەی کردووە، هەنگاوی گەورەی ناوە بەتایبەتی لەباشوری کوردستان بەپلەی یەکەم وە لەباکوری کوردستان بەپلەی دووەم. ئەم ئەزمونی کوردستانی فیدراڵە، تائێستاش گەشاوەو بەئومێدترین هەلی ئەم سەدەیەیە کە بۆ کورد ڕەخساوە.

سەرجەمی دیاردەکان، ئەو بایەخ و گرنگی پێدانەی دەوڵەتە گەورە بڕیار بەدەستەکان ئەوە دەگەیەنن کەئەم دیفاکتەیە دەکرێتە دیژۆرێکی حەتمی ، ئیتر بەهێشتنەوەی ئەم بارو دۆخەبێ، لەناو وەزعێکی یاسایی نوێی عێراقدا، وەك لایەنە کەمەکەی مافی سیاسی و دیموکراسی و مرۆڤی یان، وەزعێکی گەشەکردو تر..ئەگەر ئاژاوەی ناوخۆ ئەزمونەکە زیاتر بەرەو هەڵدێر نەبات و سنور بۆ دەست تێوەردانی دەوڵەتانی هەرێم دابنرێ، بەرێکخستنی کارو باری ناوخۆو یەکێتی ریزەکانی کوردو وەبەئاشتی چارەسەرکردنی کێشەکان لەسەر مێزی گفتووگۆ بەدیالۆگی دیموکرات و ئازادانە..

نڤار:دوا پرۆژەت بەچییەوە سەرقاڵیت؟

محمود.م.ع: گەلێك پرۆژەی ترم بەدەستەوەن ئەوانەی کاریان لەسەر دەکەم، وەك ساڵی پار ئاماژەم بۆ کردون:

–کورد لەناو مەتەڵی سیاسەتی بەریتانیادا، کەتەرخانم کردوە بۆ لێکۆڵینەوەی بارو دۆخی سیاسی و سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر بەکورد لەدوای یەکەم جەنگی جیهان، وەك لەمەو بەر قسەم لەسەرکرد.

–ئەزمونی زیندانیم لەهەیئەی تەحقیقی خاصە لە کەرکوك و ئەمنی عامە لەبەغداد ١٩٨٠–١٩٨١.

–کوردو ململانێی دیپلۆماسی.

نڤار: نیازت وایە لێرە جێگیربیت و نەگەرێیتەوە گەرمەڵێ، حەز دەکەیت لێرە بۆ کورد چ پرۆژەیەك ئەنجام بدەن؟

محمود.م.ع: بێگومان دەمێکیشە لەگەڵ رێکخستنی کاروبارەکانم خەریکم بۆ گەرانەوەم، هەموو ئومێدێکم ئەوەیە کەماوەی تەمەنم لەشارەکەمدا ببەمە سەر، گەڵێ پرۆژەو کارو پێشنیار بیرۆکەم لەمێشکدایە ئەگەر تەمەن باقی بێ و کۆسپ نەیە رێی هیواکانم.

* * *

[illegible] ئایندەمان سەبارەت بە رۆشنگە[illegible]

هەواڵنامەی کتێب

میژوو

قازی محەمەد لەناو ڕووناکیی میژوودا

مەحمود مەلا عزت

پێشەوای گەل، ڕابەری حیزبی دیموکراتی کوردستان، سەرکۆماری کوردستان ئەو نازناو و پلەو پایانە، هەر لەخۆوە و بەڕێکەوت، یا بەهێزو سەپاندن، لەناو نەریتی تایەفەگەری و عەشایەری و بەوەراسەت دەست قازی محەمەد کەوتن، یا وەك شەخسییەتێکی ناسراو، خاوەن ڕێز و زانا و بەتوانا، سیاسییەکی دەرکەوتوو لەمامەڵەی ناو کاری ڕۆژانە و خەباتدا، کۆمەڵانی خەڵك بەخواستی خۆیان کردیانە نازناوی سەرکردەکەیان؟

هەیە وابیر دەکاتەوە کەئەوەی لەسەر قازی محەمەد نووسراوە، زیاتر لەسنووری پیاهەڵدان و گەورەکردندا بووە، لەناو سۆزی نیشتمان پەروەری و هەستی نەتەوایەتی و شانازی کردن بەئەزموونەکەی کۆماری کوردستانەوە نووسراون.

هەشە بێمروەتانە، نەزان و هەرزەکارانە، لەناو بیری تۆڵەسێنانەی پڕ لەڕق و کینەی ڕەش، باسی پێشەوایان کردووەو، ئەزموونەکەیان نرخاندووە. لەناو ئەوانەدا، نووسەری خۆماڵی و بیانی، گەلێ ڕاستی و خەسڵەت و زانیاریی بەکەڵك و لێکۆڵینەوەیان نووسیوە، نرخاندنی لۆجیکانەیان کردووە، ئاماژەیان بۆ ڕەخنە و کەموکورتیەکان، هەڵەو بۆشاییەکان کردووە. لێرەدا هەوڵ ئەدەم لایەنێکی ژیانی پێشەوا قازی محەمەد بدوێم، بەپەنابردنە بەر زۆر لەنووسینی ئەو نووسەرانە.

ڕۆڵی میژوویی سەرکردە (١):

یەکێ لەگرنگترین هۆ و هۆکارە چارەنووس سازەکان لەپرۆسەی ڕزگاری و سەربەخۆیی هەر گەل و نەتەوەیەك سەرکردەو سەرکردایەتییە، چونکە هاوپەیوەندییەکی توندو تۆڵ و گرێدراوی بەسەرجەم فاکتور و هەلومەرجەکانی ترەوە هەیە. ئەم هۆو ڕۆڵەی بۆ کورد و گەلانی هاووێنەی کاریگەرانە تر خۆی دەنوێنێ، سەبارەت بەو هۆیانەی کەلای خوێنەر شارراوە نین. هەر لەبەر خودی ئەو هۆیانەشە کەنرخ و سەنگی ڕۆڵی میژوویی هەر سەرکردەیەك و سەرەنجامی خەبات هەر بەتەنها لەسەرکەوتن و ڕزگاری و گەیشتنە ئامانجدا نییە. هەر ئەم لایەنە بەتاکە پێوانە ناژمێردرێ. بەڵکوو هاوشان بەوە لەپێچەوانەکەشیدایە، لەساتەکانی نوشستی و شکستیدا، لەوەشدایە کەلەبەردەم یان لەناو کارەساتی ژێرکەوتندا تا چ ئەندازەیەك گەل لە سەرئەنجامی بارو دۆخەکە، لەکارەسات و نەهامەتیی ناو کارەساتەکە سەرفراز دەکرێ، وزەو هێزو توانای لە تێکوپێکشکان لادەدرێ و بۆ هەلو دەرفەتی تر دەیانپارێزێ.

ئەگەر لەڕوانگەی ئەو بۆچوونەوە سەرنجێکی ورد و بابەتییانەی نالەباریی جیۆپۆلۆتیک و جیۆستراتیجی هاوپەیوەند بەو زەمینە کەکۆماری کوردستانی لەسەر دامەزراوە، نارەسیویی هەلومەرج و عەردی ئامادە نەبوو، هۆو هۆکارە ناکامڵە خۆییەکان، فرە دوژمن و ڕۆڵی خراپی زلهێزەکان، نەبوونی دۆستی ستراتیجی، ئالۆزی و گرفتە سەرهەڵداوەکانی ڕۆژانی پێش ڕووخاندنی کۆمار...هتد بدەین و بزانین ئەوانە، وەك کەمێکی تر زیاتر ڕووناکاییان دەخەینە سەر لەیەك ساتدا ڕووبەڕووی پێشەوا قازی محەمەد، وەك سەرەك کۆمار، بووبن، وا تێدەگەین کە ئەو لەبەردەم سێ ڕێیانێکی یەك لەیەك تاریك و نوتەکتردا بووە. دەبوو ڕاستەوخۆ و بەڕوونیش بڕیاری خۆی بدات بڕیارێك کەکۆمارو تێکۆشەران و دڵسۆزانی دەخستە بەردەم ڕووبەڕووبونێکی خۆڵیلانەدەر: لەناو ئەو هەل و مەرجانەدا بەرگری لەکۆمار بکەن، یا بکشێنەوەو خەڵك بۆ ئەرتەش بەجێ بهێڵن، وەیان خۆی بەدەستەوە بدات و، مەزەنەی خۆی، گەل لەکارەسات و مەهاباد لەوێرانکردن ڕزگار بکات، بەڵێنەکەی خۆشی بەو جۆرە بهێنێتە دی.

هەڵبژاردنی ڕێگەی سێیەم، دیاردەیەکی هێندە هەستیار و نامۆ بوو کەدەبێ زیاتر لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ وەرامی ڕەژمەندی زۆر پرسیار بدرێتەوە.

بۆ ئەوەی پێشەوا بناسین، لەڕۆڵی سیاسی و دیدو بۆ چوونی بگەین لەدوا بڕیار و چارەنووسەکەی حاڵی بین،دەبێ باس و لێکۆڵینەوەی بابەتییانە و هەمەلایەنەی ئەزموونەکە بکرێ، دەبێ لەژیانی پێشەوا: ئایینی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، دیپلۆماسی، ڕۆشنبیری سەربازی، باری سەرنج و بۆ چوونی نەتەوایەتی و نیشتمانی شارەزا بین، چونکە هەربەوانەش نرخاندنی زانستییانەی ڕۆڵ و جێگەو بڕیارەکانی دەکرێ.

بۆ ناسینی قازی محەمەد و زانیاری سەرەتای ژیان و شێوەی پەروەردەو پێگەیشتنی با جارێ پەنا بەرینە بەر سەرچاوەی ڕەسەنی سەردەمەکە (ڕۆژنامەی کوردستان) بابزانین لەو ڕووەوە چی تۆمارکراوە:

((حضرتی پێشەوای کوردستان محمد قاضی کوڕی اغا میرزا علی مرحومە لەبانەمەر (اردیبهشت) ١٢٧٩ ھ شمسی بەرانبەر ٢ محرم ١٣١٨ ھ، ق لەشاری مهاباد لەدایك بو. ئەم زاتەزۆر بەچاکی لەژێر دەستی باب و دایکی دا پەروەردەکرا...دوای خوێندنی چەن ڕیسالێکی کوردی و فارسی دەستی بە خوێندنی سەرەدای نحوو صرف کرد هەروا ادامەی بەخوێن دا تا لەعلومی معقول و منقولدا: نحو، صرف، منطق، بلاغە، اصول، فقة، کلام...فارغ التحصیل بو...بێووچان لەڕووی خوێندن و زیادکردنی معلومات و فێربوونی زمانی بێگانە. دەگەڕا، تا توانی بەوسیلەی مامۆستای تایبەتی زبانی انگلیسی، روسی، فرانسی بخوێنێ و بێجگە لەم سێ زمانە و زمانی زگماکی خۆی کەکوردیە، زمانی عەرەبی، فارسی تورکیشی زۆر باش دەزانی.

حضرتی محمد قاضی پێشەوای کوردستان هەر لە منداڵیەوە خاوەنی گیانێکی بەرز و بەهێز و نیشتمانی گەورەتی، شجاعەت، لەخۆبوردن دەویدا دیاری دەدا...بێ ووچان لەحقوقی هەموو کوردێك بەتایبەتی هەژاران و لێ قەوماوان لەهەموو جێگایەك دا دفاعی کردووەو دەیکا. بە طوری کلی ڕشتەی کاروباری مهاباد، سیاسی ، کۆمەڵایەتی و... حتی دەوری دیکتاتۆری رضاخاندا دەستی دابوو...کاروباری حکومەتیش بێ مداخلەوی حل نەدەکرا و جێ بەجێ نەدەبوو...اموزگاران و شاگردانی مدارس بە وەسیلەی رهبری خۆیان مناسباتی سیاسیان دەگەڵ احزابە ازادیخواکانی عراق، تورکیە، سوریا، بنیادنا، وەختێ کە رضاخانی فاشیست لەکوردستان نفوزی پەیداکرد و بە دەستوری مقاماتی فاشستی لەسەرۆکی فرهەنگی لابرا....جنابی محمد

قاضی لەطەل دوژمنانی شەخسی خۆی بەمدارا و دەگەڵ دۆستان بەوفایە بەڵام ناتوانێ لەمقابل دوژمنانی نیشتماندا مدارا بنوێنێ. (٢)

دیسان (ر.ك) و گەڵێ نووسەری بیانی و فارسی، هەندێ خەسڵەت و ڕەفتاری ئەویان باسکردووە کە: شارەزای مەسەلەکانی ئایین، سیاسی، ئابوری، کۆمەڵایەتی بووە. پاش هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوە بڕیاری خۆی ئەدا ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی...ماڵەکەیان پەناگەی هەموو ئەو کەسانە بووە کە دەکەوتنە ناو کێشە و گرفتەوە. زۆر لەو کچ و ژنانەی تووشی کێشە و پەژارە و گرفت دەبوون پەنایان بۆ قازی محەمەد دەبرد. کەسێکی بەدەم و زمان...پتەو تاڕادەیەك دیکتاتۆر. (لە بینیندا بەرامبەرەکەی ناچار دەبوو ڕێزی لێبگرێ. ئەوانەی لەنزیکەوە بینیبوویان بەباشی بۆیان دەرکەوتبوو کەچی شەخسییەتێکی هەیە، هەروەها فرە زوو تێگەیشتبوون کەئەو چۆن لەهەموو جێگایەك بۆتە سیمبولی کوردایەتی، لەسەرخۆ و مەتین، بەئارامی قسەی دەکرد. (٣) پێش ئەوەی باوکی ئیجازەی قازێتی بداتێ سەرۆکایەتی مەعاریف و ئەوقافی مهابادی لەئەستۆدا بوو. (٤) پیاوێکی ئاگادارو بەڕەوشت و هێمن و دانا...لەخێزانێکی ناودار...پیاوێکی سیاسی بوو...مێژووی کۆنی کوردستانی خوێندبووەوە. (٥) تا ئەو سەردەمە هیچ سەرکردەیەکی کورد وەکو ئەم تینووی بڵاوکردنەوەی خوێندن و خوێندەواری نەبوو ن ڕۆشنبیرو زانایانە، هەر پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی کۆمار. لەناو ئەو قەوارە خودمختارییەی هێنرایە ئاراوە، زمانی کوردیی کردە زمانی خوێندن، خوێندنی قوتابخانەی بۆ کوڕو کچ کردە زۆرە ملێ: ((لەو تاریخەوە تا ١٠ ڕۆژی دیکە هەر کەسێك کوڕو کچی هەبێ کە عومری اقتضای خوێندن بکا دەبێ بینێرنە مەدرەسە ئەڵبەتە هەر کەس لەو ئەمرە ڕوو وەرگێڕێ بەتوندترین مجازات تەنبی دەکرێ)). (٦)

بۆ سەردەم و ڕۆژگارێکی وەك ئەوردەمەی کۆمەڵی کوردەواری، لەزانایەکی ئاینییەوە بڕیارێکی وا هەستیار، هەنگاوێکی مەزن بووە، بەو جۆرە خواستی بوو کەکورد لەنەخوێندەواری ڕزگار بکات.(پێشەوا قازی محەمەد ڕووناکبیرێکی هەڵکەوتوو بوو کە وێنەی لە ڕۆژگاری ئەو کاتەی نەتەوەی کورددا زۆر کەم بەدی دەکرا...گوڵێك بوو لەسحرا ڕوابوو، بەڵام دیسانەکە لەگەڵی خۆی نزیك بوو...دەردو ئازارو هیوا و ئاواتەکانی زۆر باش تێ گەیشتبوو...ئەوەندە خۆشەویست بوو...کە خەڵك خۆی نازناوی پێشەوای پێ دابوو...(٧) دیسان هەر قاسملۆ دەنووسێ: (شەخسییەتی قازی محەمەد پێویستی بەلێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە. ئەو شەخسییەتە مەزنە لەمێژووی گەلی کورددا پلەو مقامێکی تایبەتی و بەرزی هەیە، قازی محەمەد لەشارستانییەت و زانستی تازە هەروەها وەزع و ڕووداوەکانی جیهانی تەواو شارەزا بوو.

ڕۆڵی دەرکەوتووی قازی محەمەد و شیاویی بۆ ڕابەر، لەو کاتانەوە باشتر دەرکەوت کەهەلومەرجی کەمێ لەبار ڕەخسا بۆ پێکهێنانی دامودەزگای خۆماڵی بۆ خۆبەڕێوەبردن، پێش ئەو دەستپێشخەرییەش، هەر دوای داگیر کردنی هەندێ ناوچەی ئێران، مەهاباد کەوتە بەر مەترسی هێرش و تاڵانی هەندێ تیرەو هۆزی کورد خۆی، ئەو لەهەموو کەس زیاتر بەپەرۆش بوو. لەدانیشتنێکدا لەگەڵ (مامۆستا مەلا ڕەحیمی عەبباسی) و قسەو باس و پرسیار لەسەر بارودۆخەکە و ساتەکانی ئەو ڕۆژگارە ئەم سەرگوزەشتەیەی بۆ باس کردین:

شەوێکی لەدەرگا درا...کە کردمەوە، ڕوانیم قازی محەمەد بۆ خۆی بوو، پاش سەلام و هەواڵ پرسین، گوتی: تفەنگت هەیە؟ گوتم بەڵێ. گوتی: دەهەستە چیت فیشەکیش هەیە هەڵیان بگرە و بابڕۆین. گوتم: بۆ کوێ؟ گوتی: دەڵێن ئەمشەو مەنگوڕ دێنە سەرمەهاباد. پێکەنیم. گوتی: بۆچی پێدەکەنی! دەزانم دەڵێی قازی...، ئێمە بەدوو تفەنگ چیمان پێدەکرێ...ئینجا گوتی: دەسا

خۆت...، چونکە ئەوان بەشەو دێن...کەتەقە ڕووبەڕوویان دەبێ، ئەوان نازانن ئێمە چەند تفەنگین... وادەزانن پێنج سەد بۆیان دانیشتووە...ئەو شەوە چووین، بەڵام هیچ ڕووی نەدا. بۆ سبەینێ کەپێشەوام دیتەوە پرسیم: کەچی کردووە؟ گوتی: بۆ ئەمشەوی سێ سەد چەکدارم هەیە. (٨)

زۆر مەبەستی بوو ئارام و ئاسایش باڵ بەسەر کۆماردا بکێشن، هەر زوو پۆلیس و پارێزەرانی ئاسایش لەمەهاباد ڕێکخران.

چەند گەلەکەی خۆش دەویست هێندەش بەتەنگ گەلانی ترەوە بووە، چونکە: ((چوارچێوەیکی فیکری زۆر بەربەرینی هەبوو ونێونەتەوەیی بیری دەکردەوە، هەموو نەتەوەکانی دنیای خۆش دەویست)) مایەیەکی زۆر بوو زمان و ئەدەبیاتی کوردی دانا و بایەخێکی زۆری پێدا، ڕەنگە وجودو دەوری چالاکانەی دوو شاعیری گەنج، هەژار و هێمن، لەو هەڵوێستەی قازیدا فرە تەئسیری هەبووبێ. (٩) بۆیە لای مەبەست بوو کەزمانی کوردی پێش بکەوێ و پاکژ بکرێ، بۆ پاکردنەوەی زمانەکە لەوشەی ئەو زمانەی لەڕێی داگیرکردن و سەپاندنی کولتورێکی نامۆ بە کورد کاری خۆیان کردبووە سەری، کۆڕێکی دامەزراند تا وشەی فارسی و عەرەبی بەوشەی کوردی بگۆڕدرێن.

هاتنە مەیدانی سیاسییەوە:

سەرەتای چالاکی هەستی نیشتمان پەروەری و خۆشەویستی نەتەوە لای قازی محەممەد هەر بە سۆزێکی سادە و دوور لەچالاکییەوە نەوەستا، بەڵکو بەهۆی ئەوانەوە و سەبارەت بەوە کەلە خێزانێکی ناسراو و نیشتمانپەروەردا پەروەردە بوو بوو، هەرلەسەرەتای ژیانییەوە تێکەڵی چالاکی سیاسی بوو. لەساڵەکانی ١٩٢٧-١٩٣٠ دا کۆمەڵێکی زۆر بچووکی سیاسی کورد دامەزرابوو کەلەگەڵ ڕاپەڕینی ئارارات و خۆیبوون پەیوەندی هەبوو، وەلەگەڵ کوردستانی عێراقیش جاروبار پەیوەندی ڕادەگرت، ئەوانەی لەبەڕێوەبردنی ئەم کۆمەڵە بچووکەدا ناسرابن بریتی بوون لە : (قازی محەممەدی شەهید، شێخ ئەحمەدی سربڵاوا، قازی کاکە حەمەی بۆکان، مەلا محەممەد صادقی قزڵجی و مەلا ئەحمەد فەوزی). (١٠)

ئەو جۆرە پەیوەندییە سیاسییانە، لەگەڵ ڕۆژدا فراوانتر دەبوون. زیاتر لەسەر گۆڕەپانی تەسکی سیاسەتی ئەو سەردەمەدا لای ڕۆشنبیران دەردەکەوت. بۆیە هەندێ لەڕۆشنبیرانی کۆمەڵەی (ژ.ک- کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) کەوتنە سەر بیری خۆنزیککردنەوە لێی تا لەئۆکتۆبەری ١٩٤٤ دا لەکۆبونەوەیەکی نهێنی و تایبەتی، بوو بە ئەندامی کۆمەڵەو ناوی نهێنی (بینایی) لێنرا. هەرچەندە قازی محەممەد ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی نەبوو، بەڵام ڕابەر و دەمڕاستی کۆمەڵە هەر ئەو بوو. (١١)

دوای ئەم ڕووداوە، ژ.ك گەشەی چاوێنی دەست پێکرد، دانیشتوانی شارو دێهاتی هەر لەمەهابادەوە تا شنۆو نەغەدەو بۆکان و سەرووی سەقز کەوتنە سەر بیری هاوبەشی کردن، زۆر لە تیرەو هۆزەکان بەهاندانی سەرۆکەکانیان لە ژ.ك-دا بوونە ئەندام. پەیوەندی بەبەشەکانی تری کوردستانەوە زیاتر دەبوو لقی کوردستانی عێراق کە بەلێپرسراوەتی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد دامەزرابوون چالاکییەکانی زیاتر دەبوو...بەنامەیەکی تایبەتی پەیوەندی بەبارزانی، کە ڕابەڕی شۆڕشەکەی بارزانی دەکرد/ کرابوو. تا لەمەرام و مەبەستی بگەن، بۆ نەخشەی هاوکاری و یارمەتی.

لەو سەردەمانەدا کەچالاکی و هاتوچۆ زیاتر دەبوون قسەو باس لەسەر دامەزراندنی کۆماری بۆ کورد گەرمتر دەبوو. وەك باسیش دەکرێ سۆڤیەتیەکانیش ئامۆژگارییان کردبوو کەکاتی ئەوە

هاتووە لەجێگەی کومەڵەی ژ.ك. حیزبێکی دیموکرات دابمەزرێنرێ. ئەم بیرە لەناو ڕۆشنبیرانی کۆمەڵەشدا قسەی لەسەر دەکرا. هەروەك هێمنی شاعیر باسی دەکات:

دەستەیەك لەڕووناکبیران و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ك هاتنە سەر ئەو بڕوایە کەجێبەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەلومەرجی ئێستای جیهان و کوردستاندا ئیمکان کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێیان کەلەگەڵ هەلومەرجی ئەو سەردەمەدا دەگونجا گەڵاڵە کرد و لەڕۆژی سێی خەزلوەری ۱۳۲٤-۱۹٤٥ یەکەم کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەشاری مەهاباد گیرا. (۱۲)

ڕۆڵی قازی محەممەد لەخەملاندنی بیری دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، بەبەستنی یەکەم کۆنگرە و داڕشتنی بەرنامە و نووسینی ئاگاداری لەمەڕ دامەزراندن، زۆر دیارو کاریگەر بوو. بەتایبەتی هەموو لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەتردا بوون، جەماوەری حیزبەکە و ڕێکخستنەکەی بەجۆرێ بەرین بوو کەنەدەتوانرا بەماوەیکی کورت بگیرێنە باوەش، داخوازییە: کۆمەڵایەتی و ئابووری، ڕۆشنبیری و سیاسییەکان ڕوون و ئاشکراتر کران، قازی محەممەد وەك ڕابەری حیزب جێگەی پتەوتر و خۆشەویستتر دەبوو. ئەو گۆڕانەی کەهەمیشە جێگەی ڕەخنە و مشتومڕ بووە (ئامانجە مێژووییەکەی نەتەوەی کورد) بوو کە کۆمەڵەی ژ.ك کردبوویە دروشم و ستراتیجی خۆی (یەکگرتنەوەو سەربەخۆی کوردستان) گۆڕدرا. ئەگەر لەڕووی باری نێو دەوڵەتان، هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت، بارو دۆخ و هەلومەرجە خۆییەکان، جیۆپۆلۆتیك و جیۆستراتیجی لەمەڕ کوردستان، ڕژێمی تاران، هەڵوێستی.گەلی فارس بەرامبەر مافی چارەنووسی کورد، بیروڕای حیزبە ئێرانییەکان بەچەپ و پشکەوتوخوازەکانیشەوە....هتد ئەگەر بەلەبەرچاوگرتنی جۆری سازانی ئەوانە لەگەڵ ئەو گۆڕانە، وەك هەنگاوێ لەوەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتییەکان، ئەو هەنگاوە بۆئەو گۆڕانە، بنرخێنرێ، وا بۆ ئەو سەردەمە هەر دەتوانرا ئەوە بکرێ، چونکە کاروبارو ڕووداوەکان نە لەدەست کورددا بوون و نەبە حەزی کورد دەسووران. بۆیە تائێرە هەڵەیەك نەکرابوو کەزیانی گەورە، کاتێ، ڕاستەوخۆ لەجووڵانەوەی نیشتمانی کورد و کۆماری بدرێ. بەڵام هەڵەی گەورە لەوەدا بوو کەئەو گۆڕانە کرا بە ستراتیجی جووڵانەوە. تا ئەو کاتە و تا ئەوێ گۆڕانەکە بۆ خۆگونجاندن بوو لەگەڵ هەلومەرجەکاندا.بە تایبەتی ئەوەزیاتر لەبەرنامە و لەپرۆسەی گفتوگۆدا دەردەکەوت. بەڵام لەناو مامەڵەو ناو کرداردا : جەمهوریەتی کوردستان بەدامودەزگای وەزارەت و بەڕێوەبردن، سوپاو هێزی چەکداری، ئالای سێ ڕەنگ، مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی و پەیمانبەستن، وتوویژ وەك لای دوەمی خاوەن قەوارەیەکی یاسایی و مەعنەوی، میدیا و رادیۆو چاپەمەنی، زمانی کوردی کردنە زمانی خوێندن و ڕەسمی...هتد ئەوانە هەمووی لەناو دیدی سیاسەتمەدارانی ڕژێمیشەوە، دووربوون لە خودموختاری...زیاتریش لەوە هەرلەیەکەم کۆنگرەی ئەم حیزبە تازە بەوەڵەد بووە، لەئاگادارییەکەی لەمەڕ کۆنگرەکەدا دروشمو ئامانجە ستراتیجییەکە زۆر بەئاشکرا تۆمارکرا و دانی پێدانرابوو، ڕۆژنامەی کوردستان- ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ژمارە ۳۰۲ لەژێر سەرباسی وتاری سەرەکییدا:

((تیۆرەسووڕانی پێنجەمین وەرزی هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان))

نووسیوێتی: ((پێنج وەرز لەمەوبەر دە بەرواری ۲ ی مانگی خەزەلوەردا هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەبازێری مهاباد بە اشتراکی ۲۷۰ نفر نوێنەرانی تەواوی چینەکانی کوردستانی مەزن ساز بوو...وەکو معلومە لە دوژمنانی نەتەوەی کورد ایمە دایمە داوایان دەکرد کە گوایا ییکەتی ارادە و امانج دەنێو نەتەوەی کورددا دەگۆڕێ دانیە... بەڵام دیسانەکەش ارادەی ییکەتی خوازی پێ بی هێز نەکرا و لەکوردستانی داگیرکراوی سوریە و عێراق و تورکیەدا چەند

نوێنەرێك بۆ اشتراك كردن دە كۆنگرەدا، هاتنە مهابادی، نوێنەری كوردستانی داگیر كراوی عێراق دە كۆنگرەدا ڕای گەیاند كە (دەبێ تەواوی كوردستان ییك كەوێت مرامی حیزبی دیموكراتی كوردستان ڕزگاركردنی تەواوی كوردستانی داگیركراوە...نوێنەرەكانی كوردەكانی سوریە گوتی كە: ایمە بەتەواوی هێزی خۆمان حاضرین كە بەگوێرەی مرامنامەی حیزبی دیموكراتی كوردستان تێ بكۆشین و ئەمن سڵاوی گەرم و گوڕی دانیشتوانی كوردستانی سوریە و لوبنان بەخەڵكی قارەمانی مهاباد و بەنوێنەرانی كۆنگرە ڕادەگەیەنم. پێشەوای شهیدی نەتەوەی كورد قازی محەممەد دەو كۆنگرەیەدا نطقی كرد و لەپاش بەخێر هێنانی نوێنەران و دووان لەمەڕ ئەو مەبەستانەی ژوورو ڕای گەیاند كە...هتد دە هەوەڵین كۆنگرەی حزبی دیموكراتی كوردستان دا ڕیزە قرارێك قبول كرا...هەروەها كۆنگرە لەپاش تەواوكردنی كاروباری خۆی اگاداریيكی بڵاوكردەوە...هەوەڵین كۆنگرەی حزبی دیموكراتی كوردستان لەپاش چەند ڕۆژ سكالا اشتراكی نوێنەرانی تەواوی نەتەوەی كورد ئەو نتیجەیەی وە دەست هێنا كەدەبێ كوردستان ڕزگار و سەربەست وییك بێت...نهایت كونگرە بەسەرۆكایەتی قاضی محمد كۆمیتەی ناوەندی هەلبژاردو پێی ئەسپارد كەلەوروا بەگوێرەی مرام ونظامی تصویب كراوی كۆنگرە دەست بەكار بكات) (١٣).

لەوەدا دەردەكەوێ كەئەو دامەزراندنەی حیزبی د.ك لە جێگەی ژ.ك، نەبووە هۆی لاوەنانی یەكجارەكی و پێچەوانەی ستراتیجەكە . ئەوەی نائاسایی و بەزیان بووە لەو كارەدا ئەوە بوو، كە خودموختاری لەدوای كۆماریش كرا بەتەوقێك و خرایە، گەردنی جووڵانەوەی نیشتمانی كورد، دوایی تریش وشەی ئێران یش لكێنرا بە پاشكۆیەوە، كارە خراپەكە لەوەدا بوو كە كوردستانی عێراقیشی گرتەوە. بەجۆرێ كە تائێستا نەتوانراوە لەو تەوقە بشكێنرێ و هیچ لایەك تەواو خۆی لێ ڕزگار نەكردووە.

ئەگەر دامەزراندنی ح.د.ك لەجێگەی كۆمەڵەی ژ.ك بە خواستی ڕێكخستنەكەی ژ.ك نەبووایە، تەنانەت بەخواستی لێپرسراوانیشی نەبووایە، كارێكی نائاسایی و سەپێنراو بووایە، وا دەبوو ئەو ناڕازیانەی ناو كۆمەڵە ملیان بۆ ئەو سەپاندنە دانەنواندایە، یان كاریان نەكردایە. یان دەبوو پاش لێكهەڵوەشاندنی كۆمار بیووژایەتەوەو بكەوتایەتەوە خەبات، دەبوو حیزبی دیموكرات بڕووخایە و جارێكی تر سەری هەڵنەدایەتەوە، هەروەك چۆن ژ.ك سەری هەڵنەدایەوە. كەچی وەك دەزانین ئەوانە هیچیان ڕوویان نەدا، بەڵكو پێچەوانەكانیشیان ڕووخساری جووڵانەوەی نیشتمانی كورد بوو. بەڵام بەتەوقەكەوە بۆچی؟ چونكە ڕابەرانی نوێ دەركیان بە جیاوازیی هەلومەرجەكانی ئەو دوو پلە تەواو لەیەكجوودایە نەكرد.

لەدایكبوونی جەمهوورییەتی كوردستان ڕادەگەیێندرێ:

دوای دامەزراندنی حیزبی دیموكراتی كوردستان و دووەم سەفەری نوێنەرانی كورد بەسەرۆكایەتی قازی محەممەد بۆ باكۆ و گەڕانەوەیان...مەهاباد و ناوچەكانی دەووربەری ڕوخساریان تەواو گۆڕا. خەڵك چاوەڕوانی ئەو ڕۆژە مێژووییەیان دەكرد كەسەدان ساڵ بوو خەویان پێوە دەبینی. پاش چوار ساڵ لەبێدەنگی یەكێتیی سۆڤیەت، وا ڕەزامەندی خۆی نیشان دا بۆ دامەزراندنی كۆمارێكی خودموختار، دوای ئەوەی تەقەلای بەستنەوەی كورد بە پاشكۆی ئازەرەوە لەبەردەم پێداگرتنی كورددا بەتاڵ بووەوە.

ڕۆژی ٢ی ڕێبەردانی ١٣٢٤ (٢٢ جانیوەری ١٩٤٦) لەچوارچراو بەئامادەبوونی دەیان هەزار كەس، لەدایكبوونی (جەمهوورییەتی كوردستان) ڕاگەیەنرا و پێشەوا قازی محەممەد بەسەرۆك

کۆمار هەڵبژێردرا دامودەزگاکانی، هەرلەکابینەی وەزارەت و ئیدارە گشتییەکان تا قوتابخانەو دایەرە جۆربەجۆرەکان دامەزرێنرا. یان شێوەو دارشتنی نوێیان گرتە خۆو کەوتنە کار.

خەسڵەتە هەمە جۆرەکانی کۆمار، نیشتمانی و ئازاد و دیموکرات، خۆشەویستی جەماوەر بۆی، باری ئاساییش و ئامادەیی خەڵك بۆ فیداکاری، سروشتی نەتەوایەتی و هاوپەیوەندی بە بەشەکانی تری کوردستانەوە، پەیوەندی دۆستانە و چارەنووس گرێدراو لەگەڵ ئازربایجان، باری سەربازی و شەڕو پێکادان، وتووێژ و نەشەڕو نەئاشتی، باری ئابووری و گوزەرانی خەڵك، باری ڕۆشنبیری و خوێندەواری میدیاو ڕادیۆ و چاپ و چاپەمەنی...هتد، لەو ماوە کورتە کەمتر لەیەك ساڵ دا، کارو شوێنەواری چاوێنی ئەو ئەزموونە بوون، لەگەڵ ئەو هەموو گیروگرفت و تەنگوچەڵەمانەی کە ڕۆژانە ڕووبەڕووی دەبوون.

ئەمن لەگەڵ ڕۆژنامە نووسێکی ئەمریکایی و یەکێکی فەرانسەیی چووینە مەهاباد کەبەچاوی خۆمان کۆماری خودموختاری کوردستان ببینین و لەگەڵ سەرکۆمارەکەی قازی محەممەد وتووێژ بکەین.ئێمە بەتەواوی بۆمان ڕوون بووە کەڕێوشوێنێکی کۆماری ڕێك و پێکی کورد و وجودی هەیە....ئێمە بەدیتنی قازی محەممەد هەستمان کرد کەناوبراو نفوزو بەڕێزی یەکی کاریگەری هەیە لەنێو زۆربەی گەلدا...قازی پیاوێك بوو خاوەنی جەسارەت و ئازایەتی و بەکاری یەکی بێ وێنە، خاوەنی مەنتیق و وتاردەرێکی کاریگەرو بەبڕشت بوو و بەتەواوی هێزی خۆیەوە تێدەکۆشێ ڕێوشوێنی کوردستان لەسەر بنچینەیەکی پتەو و قایم و خاوێنی دیموکراسی، بگوڕێت. (١٤)

(لەکۆڵان و شەقامەکانی مەهاباد بەئاشکرا دەکرا گوێ بدەیتە ڕادیۆکانی ئیستانبول و لەندن، بەڵام لەتەورێز گوێ دان بەم ڕادیۆیانە تاوانێکی مەزن بوو سزای مەرگی بۆ دانرابون. (١٥)

مامەڵەی دیپلۆماسی لەناو هەلومەرجێکی ئاڵۆزدا:

جیۆپۆلۆتیك وەك هاوپەیوەند ی نێوان جوگرافیا و سیاسەت، وەك زانستی لێزانینی کارتێکردنی سروشتی جێگە و دەوروبەر لەمامەڵەی دیبلۆماسی هاوپەیوەند پێیەوە، تاڕادەیەکی دوور دەستەبەرو ڕێنمایی جۆری ئاراستە کردنی ڕۆڵی سروشتی (یەکە) جوگرافییەکانە لەبڕیار دانی سیاسەتی دەوڵەت. ئەم و لقە هەستیارە تەواوکەری (جیۆستراتیجی) کە هاوپەیوەندیی فاکتۆرە جوگرافییە کارتێکەرەکانی سەر ستراتیجی دەوڵەت واڵا و دەستنیشان و پێناسە دەکات...ڕێنماو زامنی بڕیاری.(١٦)

لەمەوە دەتوانرێ بگوترێ، ڕادەی ڕاست و دروستی بڕیاری سەرکردە و سەرکردایەتی لەکێشەی هاوپەیوەند بەوانەوە، تا ڕادەیەکی دوور بەستراوەی ئاستی شارەزایی و تێگەیشتنی باری جیۆپۆلۆتیك و جیۆستراتیجە.

ئەگەر ئەو پرنسیپە گشتییانە بکەین بەتایبەتی بۆ کوردستان و، بۆ ئەو مەڵبەندەی کۆماری کوردستانی لەسەر دامەزرێنرا، واتوند و تۆڵتر ئەو هاوپەیوەندییانە خۆیان دەنوێنن، یەکتر دەگرن و زیاتر ڕووداوەکان، لەمامەڵەی سیاسیو لەپرۆسەی دیپلۆماسیدا ئەوقی خۆیان دەکەن...بۆچی؟ ئەوە سەبارەت بە گەلێ هۆی تایبەتە بەکوردستان، لەڕووی : دابەشبوون بەسەر چەند دەوڵەتێکدا، فرە دوژمن و ئابلوقەی کوردستان، دابەشبوونی هێزی مرۆڤی و ئابووری و زەمینی کورد و نیشتمانەکەی، کە جگە لە کاری پڕ لەزیانیان، بوونەتە هۆی زەمینە خۆشکردنیش بۆ دەرپەڕاندنی ڕۆڵی فاکتەری کورد، وەك هێزێکی مرۆڤی گەورە، ڕۆڵی خەسڵەتە ستراتیجیو ئابوورییەکانی کوردستان، لەناو ستراتیجی زلهێزەکان لەناوچەکەدا....سەرباری شێواندنی سروشتی گەشەکردن و

ڕوخساری جووڵانەوی نیشتمانی و ئامانجەکانی ئەم دیاردەیە هەر لەو سەردەمەی کۆمارەکەوە تائێستاش یەکێکە لەو هۆ گرنگانەی کە کێشەی کوردی لەزۆر لاوە زیاتر ئاڵۆز و دابڕاو و بێ دۆستی ستراتیجی کردووە، بەجۆرێ کەتەنانەت لەمێژووی جەنگی سارد، بەشێوە کلاسیکییەکەی و، ناکۆکی و ململانێ نوێیەکان، ڕۆڵێکی نەبێ یان نەیدرێتێ، یا ڕۆڵێکی کاریگەر و کارتێکەری وای نەبێت. (١٧)

ئەگەر لەگەڵ ئەوانەدا، کۆی کێشەو تەگەرەو گرفتە جۆراوجۆرەکانی ناوخۆ و دەوروپشت بهێنینەوە بەرچاو، لەبەر ڕووناکییان نرخاندنێکی بابەتییانەی دیبلۆماسییەتی سەرکردایەتی کۆمار بکرێ، بەرەچاو کردنی تەنها دەربازگەی ئازەربایجان-سۆڤیەت، بەهەموو گرێ و گۆڵ و کۆسپەکانییەوە، لایەنی تاران و گفتوگۆ، کەلەڕاستیشدا، کوێرە ڕێیەك بوو دەشبوو وازی لێنەهێنرێ. وەکەبەسودی تاران و چەواشەکردنی کورد کۆتایی دەهات...وا دەزانرێ کەمامەڵە دیپلۆماسییەکەی چۆن پێچراوەی ناو کێشە سەختە لە چارەسەر نەهاتووەکان بوو.

گومانیش لەوەدا نییە کەڕادەی سەرکەوتنی سیاسەتێ، مامەڵەیەکی دیپلۆماسی، بڕیاری سەرچاوەو ئەندازیاری سیاسی، زیاتر هاوپەیوەندی خورتیی هێز و مەڵبەندەکەیەتی، لەگەڵ هەموو ئەو هەلو مەرجانەی سەنگی خۆیان لەناکۆکی و ململانێیەکەدا دەبینن.

هەر لەسەرەتای دامەزراندنی خودموختارییەکەی کوردەوە (١٩٤٢) لەو بەشەی کوردستانی ڕۆژهەلاتدا، بەگشتی و ، لەدامەزراندنی کۆمارەکەوە بەتایبەتی، سەرباری ئەو هەموو گرێ و گۆڵ و کێشەیە و ئاڵۆزییانەی ناوخۆ، هەرێمی و نێو دەوڵەتاندا، هەروەك قەوارەیەکی سەربازی، تەمەنی کورتی لەناو گرژیی سەربازی، شەڕو پێکدادان، نەشەڕو نەئاشتیدا بردە سەر.

لەسەر ئەو زەمینەیە و لەناو ئەو ئاووهەوایەدا بوو کە پێشەوا مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی خۆی دەکرد و دەجووڵا. ڕووی سیاسی و ڕۆڵی ڕابەریی قازی محەممەد، هەر لەیەکەم سەفەری نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ (سەرماوەزی ١٣٢٠) کە نوێنەرانی سۆڤیەت دەستنیشانی کردبوون، دەرکەوت کە زیاتر بۆ ناسین و ناشنایەتی بوو. هەرچەندە بەسەفەری فەرهەنگی ناو دەبرا. بەلام سروشتی سیاسی شاراوە نەبوو، زیاتر لەوە نوێنەرانی دانیشتوانی ناوچەیەك بوون. بێ خاوەن، لە ڕووی حکوومەتەوە، چونکە داموەزگای تاران یا نەمابوو یاڕۆڵی لەدەست دابوو، ناوچەیەکیش بوو کە لەمێژەوە ڕۆڵی سیاسی خۆی بینیبوو. هەرچەندە لەو سەفەرەدا هیچ دەستگیر نەبوو، بەلام دیسان بێ ئومێد نەکرابوو، جگە لەوەی قازی محەممەد تا ڕادەیەك لەبیروڕای سۆڤیەتیەکان حالی ببوو و زیاتر ئاشنایەتی پەیدا کرد.

لەگەڵ ئەوەشدا قازی محەممەد دۆستایەتی خۆی لەگەڵ ئەو ڕۆژئاواییانەی لەناوچەکەدا بوون باشتر دەکرد، بەمەبەستی دۆست پەیداکردن و سوودوەرگرتن لە هەلە ڕەخسیوەکە.

(لەسیپتامبەری ١٩٤١ دا دوو ئەفسەری ئینگلیزی و ئەمریکایی گەیشتنە مەهاباد، بەهۆی ژنێکی نەرویجییەوە، پلانێکی نادیار بۆ کوردستانێکی گەورە خرایە بەردەمیان، بەلام ئەفسەرەکان هیچ جۆرە هاندانێکیان لێ دەرنەکەوت، ئیتر دوای ئەوە بوو کە گفتوگۆ سیاسیانی کورد لەگەڵ ڕووسەکاندا دەستی پێکرد. (١٨)

((ئارشی ڕۆزفلت)) کە ئەفسەرێکی موخابەراتی ئەمریکایی بوو لە سەفارەتی ولاتەکەی لە تاران هاتوچۆی مەهابادی کردبوو و پێشەوای بینیبوو، هەر هەمان هۆو ڕا بۆ ئەو پەیوەندییە ئاشکرا دەکات، وەکوو لەدواییدا باسی دەکەین.

هەولێکی تری ڕاستەوخۆی پێشەوا قازی محەممەد لەگەڵ ئینگلیزەکان بوو، دوو نوێنەری خۆی ناردە تەورێزتا کونسولەکەیان ببینن بۆ ئەوەی لەئایندەدا پەیوەندی ڕەسمی ببەستن، بەڵام عبد الرحمن زەبیحی و علی ڕیحانی وەرامێکی نادیار و بێ ئومێدیان دەستگیر بوو. (١٩)

هەرچەندە پێشەوا ڕابەری ئایینیش بوو، بەڵام لەگەڵ گەشەکردنی شارستانیەت بوو، ئاسۆی بیرو ڕوانگەی بۆ جیهان کراوە بوو..هەر لەسەرەتاوە چەند پروتستانێکی ئەمریکایی و دکتۆرێکی ئەڵەمانی دۆستی بوون لە مەهاباد. (٢٠)

هەمیشە لەگەڵ ئەو بیبیانیانەی کەلەوەخت و ناوەختا دیدەنی مەهابادیان دەکرد گەڵی بەڕێزەوە ڕەفتاری لەگەڵ دەکردن. دۆستایەتی لەگەڵ ئەمریکاییەکاندا گەرم بوو. (٢١)

کاتێ پێشەوا لەتاران دەبێ بۆ وتووێژ لەگەڵ سەرەکوەزیران قوام السلطنه لەدیدەنییەکی ڕۆژنامەی (رهبر) لەناو پرسیارەکانیدا ئەم پرسیارەش دەکات: بۆچی فرانسەوی راجع بە مسئلەی کورد زۆر علاقە دەنوێنێ و ئایا ئەو خبرەی مخبری فرانسەوی بەزمانی تووە گوتویە: (ایمە هەر وەختێك کە کەیفمان لێ بی کرماشان وە دەست دەگرین) ڕاستە یان نا؟

وەڵام مـن پێم وایە فرانسەوی دەگەڵ کوردان نظرێکی خراپیان نیە، لەسوریە ئەوەندەی لەدەستیان هاتبی کومەکیان بەکوردان کردوە. راجع بە خبریکی مخبری فرانسەوی لەزمان منەوە گتویە، هەوەل ئەوەیە کەئەم قسەیە بۆ ئێستاکە ایمە لاگیری ئەوەین مسئلە بە مسالمەت حل بی مربوط نیە، دووەمیش ئەمەیە کە منظور دەدەست گرتنیکی غاسبانەو امپریالیستی نەبووە بەلکو مقصود ازادکردنی بەشێك لە هاونیشتمانان و کۆمەڵێکی پتر بە ازاد تەواوی ایران بووە. دیسانیش دەیڵێمەوە کە دەولەتی ایستا ئەو جۆرە نظریانە کەهی زەمانی حکومەتە ارتجاعیەکانی پیشوە لەناو دەبا. (٢٢)

کێشەی گەورەی بەردەم دیپلۆماسییەتی پێشەوا قازی محەممەد، هەرئەوانە نەبوون، بەڵکو ئاڵۆزتر لەوانە لەوەدا بوون کەدۆستەکانیشی لەناو جۆری لەپیلان و ئەوقکردن و لاوازکردنی کۆماردابوون، نەك هەر لە ڕووی سیاسییەوە بەڵکو لە ڕووی ئابووری و چەك و ئازووقە، سیاسی و یاسایی، کێشە دروست کردن، ناکۆکی و ململانێ لەسەرسنور بتایبەتی کاتێ کەئازەرەکان پێیان لەسەر ئەوە داگرت کە شارەکانی (خۆی ، سەلماس، میاندواو و ورمێ) کورد نین و دەبێ لەناو سنووری کۆمارەکەیا ندا بن، گفتوگۆو دانیشتن و دووجار سەفەری پێشەوا خۆی بۆ تەورێز بێ ئەنجام کۆتایی دەهاتن.

دیارە ئەمەش هەر لەناو بەشێکی نەخشەی پاشەڕۆژ سەیری دەکرا، بەتایبەتی سیاسەتی ڕووسەکان چەند سەری بووە و بۆ هەر لایەك ئامانجێکی دیاری بۆ دانراوە:

ڕووی سیاسەتی ڕووسەکان بەرامبەر بە ئێران دوو لایەنی و دوو ڕوو بووە، مولۆتوف، وەزیری دەرەوە لەگەڵ سادچیکۆف سەفیریان لەتاران لەگەڵ وەرگرتنی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی سەرووی ئێران. (بیریا) دەستەڕاستی ستالین و باقرۆف سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئازربایجانی شوورەوی جارەها قسەیان لەسەر پێوەلکانی ئازەربایجانی ئێران بەتەعبیری ئەوان (ئازەربایجانی خواروو)بەبەشەکەی سەروو کردووە. (٢٣)

لەگەڵ ئەو بارودۆخ و گوشارو نائارامییە ئەو هەڵوێست وسیاسەتانە خولقاندبوویان:

خاڵی سەرنجڕاکێشەر لە حکومەتەکەی قازی محەممەد ئەوە بوو کەنفوز و دەستێوەردانی کاروباری ناوخۆی ڕووسەکان لەکورستاندا کەمتر بوو بە نیسبەت ئازەربایجانەوە. قازی هیچ کاتێ لەبیرو بڕوای خۆی دوودڵ نەبووە، لەسەر جێبەجێ کردنی فەرزەکانی ئاینی خۆی لەهەموو

هەلومەرجێکدا ڕۆیشتووە، تەنانەت لە کۆبونەوەکەی باکۆدا، بەئامادە بوونی باقرۆف لەناو باس و گفتوگۆدا، لەکاتی نوێژدا، داوای لێبوردنی کردووە و هەستاوە نوێژی خۆی کردووە. (٢٤)

پێشەوا بەسە برو خۆڕاگرانە مامەڵەی واقیعە تاڵەکەی دەکرد، ئەو هەڵوێستە خراپ و گیروگرفتانە بێ تاقەت و بێ ئومێدیان نەدەکرد، کاتێ لەسەر ڕاسپاردەی ڕووسەکان چۆتە تاران، بۆ گفتوگۆ لەگەڵ قوام السلطنه، سەفارەتی سۆڤیەت دەعوەتی دەکەن، وەك پێشەوا چاوەڕوان بوو، وا پێشوازی لێ نەکرا، زیاتر ئامۆژگارییان بۆ ئەوە بوو کەلەگەڵ لێپرسراوانی تاراندا نەرم و لەسەرخۆ بن. لەلایەکی دی، گلەیی ئەوەشیان لێ کرد کەلەگەڵ ئازەرە کاندا ڕەفتاری باش نییە.

بەرامبەر بەوە قوام السلطنه زیرەك و لێزان و فێڵبازانە لەسەر چەند پەتێ یاری دەکرد، سەرەڕای: گەرمکردنی پەیوەندی لەگەڵ ڕووسەکاندا، گفتی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوت، نەخشەی گوشار خستنە سەر سۆڤیەت تا لەشکری سوور بکێشێتەوە بۆ وشککردنی سەرچاوەی هاوکاری و یارمەتی بۆ کورد و ئازەر، لەسەر ڕێبازی ئاژاوە نانەوە و بەگژداکردنی هەردوو کۆمارەکەش کاری خۆی دەکرد و پیلانی دەگێڕا. بە تایبەتی لەپرۆسەی گفتوگۆدا، جارێ لەگەڵ تەوریز بە دابڕانی مەهاباد و گوێنەدانە کورد، جارێ بەهاندانی کورد بۆ بەگژداکردن و شەڕهەڵگیرسان، لەدانیشتنێکی مەنافی کەرمی، وەزیری فەرهەنگ، لەگەڵ سەرتیپ ایروم و سەرهەنگ پزیشکیان کەلەئاوهەوایەکی دۆستانەدا گفتوگۆیان دەکرد، پێشنیاریان کرد کە پێویستە کورد وەك تەواوی خەڵکی ئێران لەدژی ڕژێمی ئازەربایجان بێنە ناو شەڕەوە. (٢٥)

سەرەڕای ئەوەی پەیمانی سەربازی لەنێوان هەردوو کۆمارەکەی کورد و ئازەردا ئیمزا کرابوو (٣ی بانەمەڕی ١٣٢٥) دیسان ئازەرە ناسیۆنالیستەکان لەناو بەهێزکردنی خۆو گەیشتنە مەبەستەکانیان دەجووڵان، کاتێك وەفدێکیان بەسەرۆکایەتی (پێشەوەری) گەیشتە تاران کە (حەمە حوسەینی خانی سەیفی قازی) نوێنەری کورد بوو، لەهەموو ئەو دانیشتنانەی لەگەڵ (قوام السلطنه)و (ساوچیکۆف) دا دەکران نوێنەرەکەی کورد بێبەش دەکرا (٨ی بانەمەڕ ١٣٢٥) دیسان کاتێ وەفدێکی تاران لە ٢٥ ی جۆزەردانی ١٣٢٥ دا بە سەرۆکایەتی (موزەفەری فەیروز) گەیشتە تەوریز لەکۆبوونەوەکانیاندا ئاوڕیان لەکورد نەدابۆوە. هەروەك بەشێکی ئازەربایجان لەسەر حیسابی کۆمارەکەی کورد کرابوو.

کاتێکیش گەلاوێژی ئەو ساڵەدا پێشەوا لەگەڵ چەند لێپرسراوێکی تری کۆماردا چوونە تاران...لێرەشدا قوام السلطنه بەلای کورددا دایشکاند، بەو مەرجەی کەتێکچوونی پەیوەندی کورد و ئازەری تیا مسۆگەر دەکرا، هەروەك کەمێکی تر درێژەی باس دەکەین.

سەرەڕای ئە و هەموو هەڵوێستە نادروستانەی کۆماری ئازەربایجان، پێشەوا قازی محەممەد بەوەفا بوو بۆ بەڵێن و سوێندەکەی، هۆشیاربوو لەپیلانەکانی تاران، بۆیە، بۆ یەك ساتیش، بیری لەوە نەکردەوە کە کارێکی وەك کاری ئازەرەکانی، لێ بوەشێتەوە.

گفتوگۆو خودموختاری:

دوو لەو خاڵە گرنگانەی کە هەمیشە جێگە مشتومڕ و ڕەخنەو سەرنج بوون، وتووێژو خودموختاری بوون، چونکە لەڕاستی دا هەردووکیان لەناو بازنەیەکی بێ دەربازگەدا بوون، بووبوونە خاڵی ململانێ کەهەریەکە بەلایەکی پێچەوانەی خواستی ئەوی تردا ڕایدەکێشا، تاران لەنەبوونی بڕواوە بەمەسەلەکە، بۆ وەخت بردنەسەر تا ئەڵقەکانی زنجیرەی پیلانەکە یەکەیەکە

دەگەنە مەبەستی خۆیان، لەناو دیپلۆماسییەتی زیرەکانەی پڕ لە ساختە بۆ مەبەست و ئامانجێکی ڕوونی بێ گرێ و گوڵ بوو.

بۆ لای کوردیش: پێشەوا قازی محەممەد، لەناو مامەڵەی دیپلۆماسی و تاقی کرنەوەکانی ئەو ماوانەو، لەبەردەم ئەو هەموو گرفت و کەلێن و کێشانەی، لەمەوبەر کەمە تیشکێکیان خرایە سەر. کەوتبووە سەر ئەو باوەڕەی کەدەبێ هەوڵی جیدی هەر بۆ سەلماندنی ئەو خودموختارییە بێت کەدامەزرابوو، هەروەك تەواو گەیشتووبێتە ئەو سەرەنجامەی کەلەو تاکە دەربازگەیەوە دەتوانرێ شتێ بۆ کورد بکرێ. بۆیە سیاسەت و هەڵوێستی لەگفتوگۆدا هەر بۆ ئەو مەبەستە بووە، ڕاستگۆو بەدڵ کاری تیا دەکرد، هەرچەندە لەناو ووتارو ڕاکانیدا نەیدەتوانی تەواو بیرو ئاسۆی بینینی بۆ پاشەڕۆژی نەتەوەی کورد و کێشەکەی و خواستەکانی خۆی بشارێتەوە، لەهەمان کاتدا لەناو مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسیدا. نەیدەویست و نەیدەهێشت کێشە لەوە زیاتر بۆ کۆمارەکە دروست بکرێ. دوور نییە هەر ئەم دیدو بۆچوونەش نەبووبێتە گرفتی ڕێگەی بیری ڕزگارکردنی ناوچەکانی تر. (٢٦)

لەنامەیەکیدا بۆ جەنەڕاڵ حەمە ڕەشید خان زۆر بەوردی خانەی کێشەی کورد لەناو گرفتە گەورە جیهانییەکەدا دەستنیشان دەکات.

هەرکارێکی جزئی ئەکەن دەبی لە گەل ئەوضاع بین الملل تطبیق بکری چەجای کاری مەکە کلیە لەبەر ئەوە ئەمە مجبوورین لەری صلحەوە تا ممکن بێ ناتوانین بەری دی دا بروین ئەو تاخیرەی هی وەیە دەنا ئەمن لەتۆ بە پەلەترم. (٢٧)

بەڵام لەکاتی پێویست و جێگەی خۆیدا، سەربەخۆو ئازایانە ڕەفتاری دەکرد، لەشەڕەکانی سڵحاوا، واراوا، سەرا، مامەشادا...هەروەك سەرکردەیەکی سەربازی دەجووڵا و بڕیاری دەدا، دەچووە بەرەکانی جەنگ و وتاری بۆ پێشمەرگەکان دەدا. (٢٨)

کاتێکیش دوژمن بەهەرەشەو گورەش کەوتبێتە سەر بای گوشار خستنە سەرکۆمار، وا پێشەوا وەرامی پڕ بەپێستی هەرەشەکەی دەدایەوە: (لەدوای شەڕی سالح ئاوا لەلایەن هێزی پێشمەرگەوە زەربەیەکی پشت شکێن یان وێ ئەکەوێت... تێ دەشکێن و ژمارەیەکی زۆریان لێ بە یەخسیر دەگیردرێ جا لەبەرامبەر هەرەشەو گورەشەی رەزم ارادا قازی محەممەد نامەیەکی بۆ ئەنێرێ وەڵی دەگێڕێتەوە کەدەست لە شەر هەڵاییساندن و براکوژی هەڵبگیرێت و لەڕێگەی وتووێژەوە و بەدانانی بەرێزی بۆیەکتری مەسەلەکان جێبەجێ بکەن...کوردان لەهەرەشە و گورەشە ناترسن و کاتێك باسی هۆردوی ئێران و بەتایبەتی باسی سەرۆکەکانی هۆردو دەکات ئەو شیعرەی فیردەوسیی و بیردەخاتەوە:

اگر سر بسر تن بەکشتن دهیم
ازان بەکە کشور بەدشمن دهیم

کەوەك دروشم لەسەربازگەکاندا هەڵواسرابوو...وای بەمەسڵحەت ئەزانی کەئەو شیعرە بەم جۆرە لێبکات:

اگر سر بسر پشت بەدشمن دهیم
ازان بەکە یك تن بەکشتن دهیم

جا سولیمانی-ح، پسیان (نجفقلی پیسان) و ئێکلتون دەڵێن: رەزم ارا و شا بەوە زۆر دەهەری دەبن و قینێکی تایبەتی لەو قسانە هەڵدەگرن. (٢٩)

زیاتر لەوەش: کاتێ قازی محەممەد بەگوێرەی داخوازی قوام سەفەری تاران دەکات و لەوێ لەگەڵ حمە ڕەزا شاشدا سەفەری تاران دەکات و حمە ڕەزا شا گەلێك بەشان و باڵی ئەرتەشدا هەڵدەڵێ و لەقازی ئەگێڕێتەوە کەلەبەرامبەر ئەرتەشدا خۆڕاگری نەنوێنن. دەنا ئەتوانێ تەواوی کوردستان لەخوێندا بگەوزێنێ... .قازی محەممەد زەردەخەنەیێکی دێتێ و لەوەڵامی شادا بەسەرهاتەکەی ئەرتەش لەسەردەشت ئەگێڕێتەوە، ئەویش بەم جۆرە بووە کە: ژمارەیەکی زۆر لەئەفسەرو سەربازەکانی ئەرتەش لەسەردەشت تەسلیمی پێشمەرگەکانی کوردستان دەبن، پێشمەرگەکان تەماشا دەکەن ئەو ئەفسەرو سەربازانە وێڕای دانانی چەکەکانیان جلەکانیشیان دادەکەنن، پێشمەرگەکان ناهێڵن و دەیانبەنەوە بۆ مەهاباد... .جلیان بۆ دەکڕن و لەڕێگەی سەقزەوە بەرەو تارانیان ئەنێرنەوە. (٣٠)

یەکێ لەو باسانەی لەناو پڕۆسەی گفتوگۆدا باس کراوە: دیاری کردنی ئۆستانێکی نوێ بوە بەناوی کوردستان، کەلەسنووری سۆڤیەتەوە تا ناوچەی کامیرانی نزیك کرماشان درێژ ببێتەوە، لەژێر چاودێرنی کاربەدەستانی کۆماری کوردستان و قازی محەممەد بۆ ئوستانداری گشتی دیاری بکرێت...گوایە قوام السلطنە ئەو پێشنیارەی قبووڵ کرد و بەمەرجێ کە دکتۆر سەلامولا چاودێری ئوستانداری ئازەربایجان دژی نەوەستێ، دیارە لە بەستەکەی سەرەك وەزیر زۆر ڕوون بووە. (٣١)

دیسان کوڕی ڕەش (عەلی-ی کوڕی قازی محەممەد) باسی هەمان پڕۆژە دەکات و دەڵێ: ئەو بەڵگە نامەیشی بەئیمزا کراوی لایە. (٣٢)

چیرۆکی وتووێژ، چی لەگەڵ تاران و چی لەگەڵ تەورێز، کەمێکی بەدەرەوەیەو زۆر لەدرێژە باس و گفتوگۆکان، پڕۆتۆکۆڵ و ڕێکەوتننەکان شاراوەی ناو ئەرشیفەکانن، لەگەڵ ئەوەشدا چوونە ناو وردەکارییەکانی زۆری پێدەوێ و لەباسێکی واکورتدا جێگەیان نابێتەوە.

هەروەك لەپێشیشەوە ئاماژەمان بۆ کرد، پێشەوا بڕوای بەئاشتی و پێکەوە ژیان هەبووە، بۆیە بەبڕواو هیواوەوە گفتوگۆی کردوە، بەدڵ و گیان هەوڵی سەرخستنی داوە...هەروەك خۆی گوتوویەتی:

دەبێ ئەوە بزانین کەهەموو کاتێك کارمان بەشەڕو خوێن ڕشتن سەرناکەوێت، دەبێت لەڕووی سیاسەتیشەوە کاری خۆمان بەرەو پێش بەرین، گەلێك جار بەئاشتی و پێك هاتن ئامانجمان پێش دەکەوێ...(٢٣)

لەسەرەککۆمارییەوە بۆ ناو زیندانی دوژمن

ئەو هۆو گیروگرفت و کۆسپانەی کۆمارەکەی کوردستانیان ڕووخاند زۆر بوو، باسکردن و چوونە ناو درێژەی ڕووداوەکان مەبەستی باسەکەمان نییە، ئەوەندە نەبێت کەجگە لەو ڕووناکییانەی خرانە سەر زۆر گیروگرفت، لێرەشدا بەمەبەستی وێنە گیریەکی ڕوونی سەردەمەکە، بەچڕی، ئاماژە بۆ گرنگەکان بکەین، تا جگەلە مەسەلەی ڕووخاندنەکە، لەدیاردەیەکی تری زۆر هەستیار بگەین، کەخۆ بەدەستەوەدانی سەرەککۆماری کوردستان پێشەوا قازی محەممەد بوو، ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەهۆیەکی تری ڕووخاندنەکە دادەنرێ. زیاتر لەوە، بۆ تێگەیشتن لەتەواوی دیاردەکە، دەشبێ لەبیرو بۆچوون، هەڵوێست و هەست و نەست، بیروباوەڕو بۆ چوونەکان وە ئاکارە گرنگەکانی قازی محەممەد و شەخسیەتی شارەزا بین،وەك هەندێکی لەپێشەوەدەرخرا، بۆ تەواوکردنی مەبەستەکانی دروست کردنی وێنەیەکی نزیك لەواقیعی سەردەمەکە، دەبێ لەو ڕووداو

کێشەو گرفتانەی لەڕۆژانی پێش ڕووخاندن، بەتایبەتی لەدوای ڕووخاندی ئازەربایجان سەریان هەڵدا، بگەین و شارەزایان بین.

-ناکاملی هەلومەرجی دامەزراندنی کۆمارو ناڕەسیویی زەمینەکەیی.

-کێشەو گرێ و گۆڵی ناوخۆ، گیروگرفتە سەربازی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و کلتورییەکان، لاوازی هەستی نەتەوایەتی و هۆشیاری سیاسی...هتد.

-فرە دوژمنی و، جیاوازی نێوان توانای ئابووری و سەربازی و یارمەتی زلهێزەکان، ڕۆڵی ناحەز و دوژمنانەی ئەمریکایی و ئینگلیزەکان.

-نەبوونی دۆستی ستراتیجی.

-ڕۆڵی خراپی یەکێتیی سۆڤیەت، بەتایبەتی دوای مۆرکردنی پەیمانی نەوت لەگەڵ تاران. (٣٤) کشانەوەی لەشکری سوور بێ ئەوەی لایەنی کەمی یارمەتی کۆمار بدات، تەنانەت ئەو تۆپانەی درابوون بەکۆماری ئازەربایجان وەرگیرانەوە ئامۆژگاری هەردوو کۆمار کرا کە ڕێگە لەئەرتەش نەگرن....هەڵوێستەکە وا نیشان درا کە سۆڤیەت یارییەکەی تەواو بوو بۆیە، بەرژەوەندی هەردوو کۆمارەکەی خستە لاوە. چونکە ئیتر پێویستی بەگوشار خستنە سەر تاران نەما.

زیاتر لەوانە: لە ١١ی دیسامبەری ١٩٤٦ ئازەربایجان ڕووخا. ڕووخانێکی کوتوپڕی وا کەبوو بە بوومەلەرزەیەکی گەورەی سیاسی ڕووخێنەر، سەرانی کۆمارەکە هەڵهاتن، خەڵکی تەورێزو دەورووبەری کەوتنە بەردەم هێرشی ئەرتەش، شەڕو ئاژاوەو کوشتن و بڕین و تالانی و تۆڵەسەندن هەموو شوێنێکی کۆماری ئازەربایجانی گرتەوە، ئەوانەش زیاتر لێپرسراوانی کوردی دەخستە بەردەم بیرکردنەوە لەهەمان دیاردە.

ئەو ڕووخاندنە، بەو ئاسانییە، کۆماری کوردستانی خستە ناو بازنەیەکی بێ دەربازگە.

دەڵێن هاشمۆف ئاگاداری نمایندانی کوردی کردووە کە هێزێکی بچووکی ئەرتەش بۆ سەر پەرشتی هەڵبژاردنی مەجلس دێت و پاشان دەگەڕێتەوە...ڕەنگە ئەمەش لەهەمان هەڵوێستی ڕووسەکانەوە بووبێ کە کاتی خۆی پاش هێرشەکە ڕەزم ارا بەهێزێکی زۆرەوە بۆ سەربەرزاییەکانی مامەشا کە هێزێکی زۆر بچووکی کۆماری لێ بوو سەرەنجام بەسەرکەوتنی ڕەزم ارا کۆتایی هات، ئیتر لێپرسراوانی سەربازی کۆمارەکە کەوتنە سەر دانانی نەخشەی پێشکەوتن تا بتوانن سنەش ڕزگار بکەن...بەڵام هاشمۆف کۆنسولی سۆڤیەتی لە ورمێ لەدێی سەرا چاوی بەپێشەوا کەوت و ئاگاداری کرد کە هێرش نەکرێتە سەر ئەرتەش چونکە ڕەنگە شەڕی گەورە دروست ببێت و ئەوانیش ناتوانن کۆمەکی کۆمار بکەن...(٣٥)

دوای ڕووخاندنی کۆماری ئازەربایجانیش:

-ئەو تیرەو هۆزە کوردانەی هەر لەگەڵ ڕژێمدا بوون کەوتنە جموجۆڵ و هەڕەشە.

-هەر زوو پێش ئەم ڕووداوانە جەنراڵ حەمە ڕەشید خان کۆماری بەجێهێشت و چووە عێراقەوە.

-جەنراڵ عومەر خانی شەریفی، سەرۆکی ئێڵی شکاک خۆی لەکێوەکانی (زیندەشت) گۆشەگیر کردبوو، لەو ڕۆژانەشدا کەوتە جۆڵە بۆ هەڵکوتانە سەر مەهاباد و تالانی و ڕازی کردنی ڕژێم.

-زۆری عەشایەری تر چاویان لەو کردو دانیشتن.

-هەندێکی تر کەوتنە هاوکاری ئەرتەش و ئامادەبوون بۆ هێرش بردنە سەر دیموکرات.

-سەرلەشکر همایونی هێزێکی لەمەنگوڕو مامەشا وە دیبوکری کە بەشێکیان هەر لەسەرەتاوە لەگەڵ دوژمن بوون، ئامادەو پڕ چەک کرد.

هەر دوای کۆبونەوەکەی مزگەوتی عەباس ئاغا کەتیا بڕیاری دامەزراندنی شوورای بەرگری و بەرەنگارکردنی ئەرتەش درا:

–میرزا ڕەحمەتی شافعی، شێخ حەسەن شەمسی بورهان، عەلی ئاغای ئەمیر عەشایەری و هی تریش خۆیان دا بەدەست ئەرتەشەوە.

–مەلا عەبدوڵڵای مودەریسی و مەلا حوسینی مەجدی کەوتنە بڵاوکردنەوە بەند و باوی بێسوودی بەربەرەکانی و شەڕی ئەرتەش.

–هەندێ لەدەوڵەمەند و مەلای مزگەوتی مەهاباد وەلایان بۆ ئەرتەش برد.

. بەو جۆرە شڵەژاوی، ئاژاوە، بڕوا بەخۆنەمان، هەوڵی خۆ ڕزگار کردن بڵاو دەبوونەوە (ئەبولحەسەنی تەفرەشیانی) لایەکی ئەو تراجیدیای سەرلێشێواویەی ڕووبەڕووی کۆمار و پێشەوا ببووەوە بەم جۆرە دەگێڕێتەوە، ئەوە دەڵێ: کاتێ نامەیەکی سەرهەنگ عزەت، سەرۆکی ستادی مەلا مستەفا بەدەستم گەیشت (مەبەستی عزەت عبد العزیزە) کەهەواڵی ڕاکردنی پێشەوەری پێدەگەیەنێ، دەچێت بۆلای تا پرسیاری ڕووداوەکانی لێ بکات، تا دەیبینێ:

ئەو پێی گوتم: ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات هەموویان هەڵاتوون و ئیتر شتێك بەناوی فیرقەوە نەماوە....ئەرتەشی ئێرانیش هەر لەو دوو سێ ڕۆژانەدا تەواوی ئازەربایجان داگیر دەکا، جا ئێستا خۆتان بڕیار بدەن! خێڵی بارزان لێرەماڵیکی نییە کەبەرگری لێبکا، ئێمە لەڕاستیدا لەهەوادا ماوینەوە ئێوەش ئێستا وەزعێکی ئاواتان هەیە ناتوانن خۆتان بگەیەننە تەورێز، دژی شۆڕش لە ڕێگادا هەرنەبێ بۆ وەرگرتنی چەکەکانتان ئێوە وەبەر گوللە دەدا، ئەگەر بە سەلامەتیش بگەنە تەورێز لەوێ ڕوون نی‌یە چتان بەسەردێ. تەنیا ئەرکی ئێوەو ئێمە لە کاتی ئێستادا پاراستنی گیانی خۆمانە، جا بۆ خۆتان بڕیار بدەن بزانن چ دەکەن، ئێمە بەرەو مهاباد پاشەکشە دەکەین ئەگەر ئێوەش پێتان خۆشە دەگەڵ ئێمە وەرن...هتد.

دوای ئەوەی ناوبراو بە سێ ڕۆژ دەگاتەوە مهابادو لەوێ ویستویەتی پێشەوا ببینێ، پێیان گووتوە کە چووە بۆ میاندواو تا پێشوازی ئەرتەش بکات، ئینجا سەیفی قازی دەبینێ‌و دەڵێ: ئەو گووتی: ئێمە بۆخۆشمان نازانین چکارەین، بەڵام بە بیرو باوەڕی من مانەوەی ئێوە لە مەهاباد مەسلەحەت نیە، چونکە هەردەم لەوانەیە ئەرتەش بێتە مهابادەوە(٣٦)

زیاتر لەوانە: لە (١٥)ی دیسمبر ئەسەدۆف نمانیندەی بازرگانی روسەکان مهاباد بەجێ‌دەهێڵێ‌و خۆی دەگەیەنێتە ورمێ.

سەرهەنگ غەفاری هەر ڕۆژێك دوای هەرەسی ئازەربایجان بەهێزێکەوە دەگاتە بۆکان، عەشایەری ناوچەکە کەوتنە پەیوەندی و ئامادەی خزمەت بۆ ڕژێم ... (هێمن)ی شاعیر لە باسی ڕۆژگارەکەدا دەڵێ:–

لەو ماوەیەدا من هەمیشە لەگەڵ پێشەوا بووم دیارە لەگەڵی نەچوومە (حەمامیە) بەڵام لە شاری بەجێم نەهێشت دەمدیت پەشۆکابوو بەڵام نەك لە ترسا، بەڵکو لە داخا، لەبەر ناهومێدی ...(٣٧)

ئیتر بارو دۆخەکە بەو جۆرە شڵەقابوو، ڕووخاندن لە ئارادا بوون بێ‌هیوایی، ترسی گەڕانەوەی ئەرتەش و کوشتن و بڕین، هەڕەشەی عەشایەرو تاڵانی و تۆڵە سەندن، ڕووداوەکانی تەورێزو دەوروبەری... هەموو ساتێك لەبەرچاودا لە بیرو کردارو چاوەڕوانی‌دا هۆش و بۆشی داگیر کردبوو.

کورت و پوخت قاسملو واتەنی: پێشەوا هیچ هیوایەکی بە تێکۆشان یان یارمەتی هێزە دیموکراتیەکانی ئێران نەمابوو... پێشەوا قازی هاتبوە سەر ئەو بڕوایە کە کۆماری کوردستان توانای بەربەرەکانی بەرامبەر بە دەوڵەتی مەرکەزی نی‌یە، بۆیە بە تەنیا مەبەستێکی کە پێشەوا

قازی پەرۆشی بوو رزگارکردنی خەڵکی مەهابادو دانیشتوانی کۆماری کوردستان دەکوشت و کوشتارو(٣٨).

لەناو ئەو مەترسی‌یانەو ئەو بێ‌هیوایەدا، هیچ لەبەردەم پێشەوادا نەمابوو جێ‌بەجێ‌کردنی بەڵێنەکەی نەبێ، بۆیە لە ١٦ی دیسەمبەردا بە تەلەفۆن پەیوەندی لەگەڵ همایونی کرد، دوای تەلەفۆن لەگەڵ حاجی بابە شێخ یا سەرەك وەزیران و سەیفی قازی وەزیری جەنگ دەچنە حەمامیان و خۆیان دەدەن بە دەست ئەرتەشەوە... دوای قسەکردنی لەگەڵ همایونی، پێیان دەڵێن کە بگەڕێنەوە مەهاباد بەو جۆرە هەم کوردان هێمن دەکاتەوە و هەم مەترسی بارزانییەکان و ئەو عەشایەرانەی تا ئەو کات ملیان بۆ ئەرتەش نەدابوو. دوور دەخاتەوە.

کە دەگرێتەوە مەهاباد، بارزانی خۆی دەگەیەنێتێ و چاوی‌بەپێشەوا دەکەوێت تا وای لێبکات مەهاباد چۆڵ بکات و خۆی نەدات بەدەستەوە، هەمان ئەو قسەیەی کە لەو چەند رۆژەدا دەیگوت و هەروەك هەندێ لەسەرکردەکانی حیزبیش گوتبو، کاتێ کەباسی پاشەکشە بۆ سۆڤیەت یان بۆ عێراق لەگەل دەکەن، دەکاتەوەو دەڵێ: دەزانم ژیانم دەکەوێتە مەترسییەوە بەڵام قەیدی نییە، خەڵك بەجێ ناهێڵم...لەباسی ژیانیشدا لەپێشەوە باسی ئەوە کرا کە (پاش هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوە بڕیاری خۆی ئەدا ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی) ئەو بڕیارەش ئاسایی نەبوو لەدایکبووی ئەو ساتە نەبوو، بۆ یە دەبوو خۆشی لەپێناودا دابنێ.

تەنانەت هەروەك کوڕی رەش لەزمانی (میناخانمی) دایکیەوە دەیگێڕێتەوە کە لەرۆژانی کۆتاییدا:

-دەوڵەتی شورەوی وتی ئامادەن هەتا گەسکی ماڵیشت بۆ هەڵگرین و هەموو شتێکت بۆ باربکەین.

-قونسوڵی ئینگلیز لەتەورێز داوای کرد بێتە عێراق و لەرێی عێراقەوە بچێتە ئینگلستان.

-شعریکاییەکان چاویان بەقازی محەممەد کەوتبوو داوایان لێ کردبوو ببێتە پەنابەر لەدەرەوە. (٣٩) بەڵام هیچیانی قبووڵ نەکرد.

بەم جۆرە دوا رۆژگاری کۆمار-رۆژی کارەساتی نەتەوایەتی و رمانی کۆمار هاتە بەردەم.

ئەوە بوو لەرۆژی ١٧ ی دیسامبەری ١٩٤٦ دا دوای ئەوەی سەرەککۆمار و دەستەیەك لە بەرپرسیاران و هاوبەشی کۆماری لە(کوکتەپە) پێشوازی ئەرتەشی رژێمی تارانیان کرد، لەو رۆژەدا جارێکی تر عەجەم مەهابادی داگیر کردەوەو کۆتایی بە سەردەمێکی کورتی ئازادی، بەڵام نەمرو هەمیشە لەیادا، هێنا. سیمبوڵی ئازادی و سەربەخۆیی کورد بەدەستی دوژمن هەرەسی پێ هێنرا، (نەك ئاشبەتاڵ) وەك هەندێ لەنووسەرانی کورد وای ناو لێدەنێن. (٤٠)

چونکە بەکارهێنانی زاراوەیەکی وا لەتراجیدیا و کارەساتێکی نەتەوایەتی واگەورە، رەنگە هەر لەدرشتی بیرکردنەوە یا دژەکرداری لەدەستچوونەکەی کۆمار و، مەزنەی ئەگەر پێشەوا خۆی بەدەستەوە نەدایە وا رەنگ بوو رووداوەکان رەوتیان بەجۆرێکی تر بکردایە وە بوویێ، ئەگینا لەپرۆسەیەکی مێژوویی وا مەزن و نەمردا، دەبێ: (ئاشەوان، ئاشباراش،خاوەنباراش) کێ بن، ئەگەر هەرناوێك لەگەڵ سەرکردە، شۆڕش، جەماوەرو پێشمەرگەو شەهیدان وەئامانج و درووشمەکان جووت بکرێت، وادەزانرێ چی سووکایەتییەك دەبێ بۆ ئەو ناوە پیرۆزانە. تەنانەت ئەگەر دوژمنەکە یا دۆستە (دوژمنە) کەش بخرێتە سەریان وا دیسان هیچ لەمەسەلەکە ناگۆڕێ، دیارە ئەمەش بۆ خۆی باسێکی گرنگە و لێرەدا مەودای ئەوە نییە درێژەی پێ بدرێ.

پێشەوای گەل لەبەردەم مەحكەمەی (بدوی سحرایی) دا:

دوای داگیر كردنەوەی مەهاباد، ئەرتەش كەوتە سەروكاری سڕینەوەی شوێنەواری كۆمار. ئەفسەران زۆر بەپەلە بوون بۆ گرتن و لەسێدارەدانی قازییەكان. بۆ یە همایونی و ئەفسەرانی بەرپرسیار لە ناوچەكە كۆبوونەوەیەكیان كرد تیایا گەلێ بڕیاریان دا...لەوانە:

–ڕاونانی بەرزانییەكان.
–چەككردنی هەموو عەشایر.
–گرتنی ئاژاوەچی و موتەجاسرین. (٤١)

هەرچەندە شای ئێران لێبووردنی گشتی بڵاوكردەوە، بەڵام ئەوەی مەبەستیان بوایە نەیدەگرتەوە، سەرتیپ (همایونی)یش وەك سیمبوڵی ڕژێمی تاران لە مێژووی شكاندنی گفت و بەڵێن و پەیمان. هەربەوەوە نەوەستا (تەئمینی جانی) یەكەی خۆی باسی كردبوو: (بەرلەوەی قازی محەممەدو سەرانی تری حكومەتی كوردستان بچن بۆلای گفتی (تەئمینی جانی) پێ دابوون. (٤٢) بخاتە ناو تورەكەی بێ بەڵێنی و شكاندنی پەیمان، لە ٢١ی دیسامبەردا پێشەوا و سەیفی قازی و دەیان تێكۆشەر و لەدواییشدا، گەیاندیانەوە سەدری قازی لە تارانەوە بۆ مەهاباد بە حەپسی، لەزیندان توند كران. دادگا ساز كرا، ڕایگەیاند كەهەركەسە ساكاڵاو بەڵگەی لەدژی بەندییەكان هەیە ڕاگەیەنێ. (٤٣)

بەڵام ڕووداوەكان ڕەوتی خۆیان بەهێمنی پێوا، هیچ كارەسات و دژەكردەوەیەكی لەم چەشنە نەقەوماوە (٤٤)

(دیارە كە مەبەستی لە ڕووداوەكانی ئازەربایجانە.) مەحكەمەی بدوی سحرایی بە سەرۆكایەتی سەرهەنگ پارس تبار و دادوەری گشتی سەرهەنگ فیوضی دەستی بەكاری خۆی كرد. (تاوانەكان) زۆر بوون: دامەزراندنی جەمهوریەت و بوونە سەرۆكی، بەرزكردنەوەی ئاڵای سێ ڕەنگی كوردستان، بەرگی جەنراڵی پۆشین، گۆڕینی ئاڵای ئێران و لابردنی نیشانی شێرو خورشید، كوشتنی ئەفسەرو سەربازانی ئەرتەش، كۆبوونەوەو قسەكردن لەگەڵ بێگانە و چوونە باكۆ، بەڵێنی ئیمتیازی نەوت بە ڕووسەكان...هتد، بەڵگەش سەرجەمی ڕۆژنامە و بڵاوكراوە و وتار و دیدەنی و ئەو نامەو وێنانە بوون كەكەوتبوونە دەستیان. پێشەوا قازی محەممەد هەر زوو ڕوونی كردەوە كەئەم دادگایە نایاساییە و دەسەڵاتی ئەوەی نییە موحاكەمەیان بكات، چونكە سەربازییە و ئەمان سڤلین، لەڕووی (پارێزەر) و (ماوە)، نایاسایین، بەڵام گوێ لەو قسانە نەگیرا...نەخشەیەو دانراوە..مەحكەمەی بدوی سحرایی دەبێ حوكمی لەسێدارەدان بدا بەسەرقازییەكاندا، ئیتر یاساو بەرگری و پارێزەر ڕۆڵیان نامێنێ. بۆیە لە ٢٣ ی جانیوەری ١٩٤٧ دا بڕیاری لەسێدارەدانی هەرسێ سەركردەی كورد درا.

بەئومێدی ئەوەی لەتاران موحاكەمە بكرێنەوە، داوای چاو پیاخشاندنەوەو دادگای تەمیزیان كرد، چونكە وایان مەزەنە كردبوو كەئەگەر لەوێ بدرێنە مەحكەمە لە ئیعدام ڕزگار دەبن.

مەحكەمەی تەمیزی سەربازی بەسەرۆكایەتی سەرهەنگ عطائی دادوەری گشتی سرهنگ نكوزاد و پارێزەران ملازم صلح جو، ملازم نبوی، لە ٢٨ی مارسی ئەو ساڵەدا دەستی كرد بەمەحكەمەكردنەوەی پێشەوا و هاوڕێكانی، دادوەری گشتی (تاوانەكان) ی خوێندەوە هەمان كۆنەكان و (تاوان) ی نوێش: ڕاپەڕینی چەكدارانەی دژ بە دەوڵەتی مەركەزی، بەسووكی ڕوانینە حكومەتی مەركەزی، سووتاندنی ماڵی فەرمانبەرانی دەوڵەت.

پێشەوا لەهەردوو مەحکەمەدا

پێشەوا بەرامبەر تاوانەکان ئازاو لێزانانە لە هەردوو جارەکەدا بەرگری لەخۆی و هاوڕێکانی دەکرد، چەندین سەعات لەسەر قسە بەردەوام بووە: گوتبووی...سەرچاوەو وە ڕۆحهێنەری ئەمن لەم کارە نیشتمان و نەتەوەکەم بووە. هەرچییەکی ئەتانەوێ لەگەڵ مندا بیکەن، بەڵام نەتەوەکەم ئازار مەدەن: لەو کاتانەشدا هەوڵی ئازاد کردنی زیندانییەکانی تری داوە: کاتێ کە چووم بۆ سەردانی پێشەوا سەرهەنگ پارسی تباری دێت پێی دەڵێت: بۆ ئەو خەڵکەو لەخۆڕا گرتوە، ئەوانە هیچیان نەکردوە: ئەگەر کەسێك هەبێ مسئول و بەرپرسی بێ هەرمنم. (٤٥)

چیرۆکی مەحاکەمەکردنی پێشەوا و هەردوو هاوڕێکەی هەرچەندە کورت و بەچەند ڕۆژێ ئەنجام درا، بەڵام سەیرو مێژوویی و بێوێنە بوو. دەنگو باسەکانی لەناو ئەرشیفەکانی ئەرتەشدا زیندانی کراون، کەمێکی لەسەر زاری ئەفسەرەکان، ئەوەی مەبەستیان بووە بڵاو کراوەتەوە، سەرچاوەیەکی تر، سەروان پەروێزی و شەریفی بوە کە خۆیان ئاگاداری ڕووداوەکانی مەحکەمەکە بوون.

ڕۆژێك سەروان شەریفی دەچێتەماڵی خێزانی قازییەکان بەدڵپڕییەوە و توویەتی: حەیف بۆ قازی محەممەد، بۆ ئەو پیاوە مەزن و ژیرو زانایە، دوێنێ لەکاتی مەحکەمەدا بەبێ کاغەز ٤ سەعات وتاری دا بەزانست و مەنتیقی خۆیەوە هەمووانی حەیران کردبو...لەهەموو کەس باشتر قانوونەکانی ئێرانی دەزانی لەهەموو کەس باشتر شارەزا بوو لەوەزعی سیاسی ئێران و هەندەران....لەڕاستەقینەدا قازی بوو کە مەحکەمەی مەحاکەمە دەکرد...دەڵێت هەر لەسەر ئەوەش بوە ناوبراولەئەرتەش دەرکراوە بە لێسەندنەوەی هەموو دەرەجەکانی. (٤٦)

دیسان نجفقلی پسیان، سولیمان ح. ئەرشیفی سۆڤیەتی ڕووخاو کەمێ لە ڕووداو و بەسەرهاتەکانی باس دەکەن و دەنووسن: لەمەحکەمەدا قازی محەممەد پەلاماری بردە سەر سیاسەت و ئاکاری دەوڵەتی تاران و نەیگوت من لەو قوژبنەی گرتوو خانەوە دەنگی خۆم بەرز ئەکەمەوە لەدژ دەوڵەتی تاران و سەرۆکەکانی و ئەڵێم تاوانبار ئێوەن نەك ئێمە...ئێوەن کەوڵاتتان لێ داگیر کردوین و هێرشتان هێناوەتە سەرمان.

لەجیاتی ئەمەی کە ئێوە بگیردرێن و مەحاکەمە بکرێن، هاتوون لەماڵی خۆم ئەمنتان گرتووەو لەگرتوو خانەتان هاویشتووم....تەواو ئەم بەسەرهاتەی کە ڕووی داوە ئەنجامی سیاسەتی داگیرکەرانەی دەوڵەت....ئەگەر دەوڵەت تەواو کوردان بەخائین دەزانی دەست لەو مەڵبەندە هەڵگرێ و ئەگەر بەنیشتیمانپەروەریشیان حیساب دەکات با بهێڵن بۆ خۆیان کارو باری خۆیان بگرنە دەست خۆیانەوە.

قازی محەممەد لەتەواوی ڕێڕەوی مەحکەمەکەدا زۆر بەجەسارەت و نەترسی و سەربەرزی وتاری ئەدا و جارێك نەدیترا سەری داخا و پەشیمانی لەکردەوەی خۆی بکات. (٤٧)

ئەو هەڵو یستانەو قسە لۆجیکی و یاسایی‌یانە، مەحکەمەو سەرکردایەتی ئەرتەشی نیگەران کردبوو، بەردەوام ئەفسەرانی لێپرسراو بەبێ سیم لەگەڵ مەهاباد بوون. پەلەیان بوو لەدەرکردنی بڕیار و جێبەجێکردنی، لای ئەوان هەموو دەزانرا، تەنها ئەو بۆیە یاسایەی گەرەك بوو. تا لە٣٠ ی مارسدا حوکمەکە بەلەسێدارەدان جێگیر کرا، هەر کەسەرانی ئەرتەش بڕیارەکەیان پێگەیشت، بەپەلە ئاگاداری مەهابادیان کرد کەلەماوەی ٢٤ سەعات دا بڕیارەکە جێبەجێ بکەن، چونکە زۆری پێنەدەویست لەسەر بڕیاری (اعلی حضرت) شای ئێران بوەستن.

ساتەکانی نێوان بڕیارو جێبەجێکردن

بێگومانە کە موحاکەمەکردنی سەرکردەکانی جەمهووریەتی کوردستان سەرنج ڕاکێشەرترین و نامۆترین موحاکەمەی سیاسی بوو کە لەمێژووی نوێی ئێراندا بیوێنە بووە.

(جعفر مهدی نیا)ی تاراندۆست، بەو جۆرە پێناسەی موحاکەمەکەی پێشەوا و هاوڕێکانی دەکات. لەڕاستیشدا، ساتەکانی نێوان بڕیار و جێبەجێکردن، خودی جێبەجێکردنەکە، پڕبوون لەڕووداوی: سەرنجڕاکێشەر، نامۆو بێوێنە، هەروەك موحاکەمەکە. هیچ گومانیشی تێدانییە کەخولقێنەری ئەوانە، هەردوو لای سەر شانۆ سیاسییەکە بوون، لای یەکەم: پێشەواو هاوڕێکانی کەمەڵبەندی نیشتمان و نەتەوەپەروەری، ویژدان و یاساو دادوەری، خاوەن گفت و بەڵێن وڕاستگۆیی، ئارام و ئاساییش و ئازادیخواز، مرۆڤدۆست و زوڵملێکراو، نیشتمان و ماف زەوتکراوەوە ڕەفتاریان دەکرد. لای دووەمیش: ڕژێمی تاران و سەرانی، کەتەواو بەپێچەوانەوە بوون.

بالێرەدا، کورت وپوخت، چەند نموونەیەك لەو ڕاستییە وەك نموونە بخەینە پێش چاو: ڕۆژنامەی (جهان پاك) دوای بڵاوبوونەوەی بڕیارەکە نووسیبووی: قاضی محمد وسیفی قاضی وصدری قاضی کە بە اعدام محکوم کران اعلی حضرت بۆ دڵنوایی کوردەکان عفوی کردبوون. (٤٨)

ئەو درۆیەی ڕۆژنامەکە سەرچاوەکەی سەرەك وەزیران و شای ئێران بوو. کاتێ سەدری قازی خۆی دەگەیەنێتە تاران، تا قوام ببینێ بەڵکە بەڵێن و وادەکانی وەبیر بێت، هەموو داواکەی دێتە سەرئەوە کەکارێ بکات بەڵکو نەنێردرێتەوە مەهاباد، چونکە لەوێ ئیعدام دەکرێ. قوامیش دەڵێ: (دەزانیت کەگوشاری سەربازەکان زۆرە، ئەگەر تۆ نەچیتەوە مەهاباد واخراپ تێدەگەن کە من پەیوەندیم بەفیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانەوە هەیە، باشتر وایە تۆ بگەڕێیتەوە مەهاباد تا منیش لێرە بەکاری ئازاد کردنی ئێوە هەستم. (٤٩) ئەوە لەکاتێکدا سەرەك وەزیران دەیزانی چی دەکرێ و ڕووداوەکان دەخولقێنرێت، هەرخۆشی دەیزانی لەو ساتانەشدا چاوەڕوانیان دەکرد کە سەدر بێتە دەرێ و بیگرن، با لەسەرەك وەزیرانەوە بچینە لای شا و بزانین ئەم چۆن گفت و بەڵێنی خۆی دەخاتە ناو توورەکە مێژووییەکەی ئەو نەریتە نەفرەتلێکراوەوە.

نارشی ڕۆزڤیلت ئەفسەری موخابەراتی لەسەفارەتی ئەمریکا لەتاران لەبیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ: (چارەنووسی قازی محەممەد زۆری نەخایاند. هەرکەسێك قازییەکان لەمەهاباد، لە ٢٣ی جانوەری، لەمەحکەمەیەکی عەسکەری ئاشکرادا مەحاکەمە کران و حوکمی ئیعدامیان درا. لەگەڵ ئەوەشدا جێبەجێکردنی حوکمەکان لەلایەن تارانەوە دواخرا، لەبەر ئەوەی کەپێخۆش نەبون لەڕاستەی جەنگەی وتووێژی ناسك لەتەك شوورەوییەکاندا لەمپەرو تەگەرەی بێتە سەر ڕێ. ماوەیەکی کورت بەرلەوەی لە فیبریوەری ١٩٤٧ دا تاران بەجێبهێڵم، ژەنراڵ ڕزم ارا چووبوو بۆ مەهاباد، ئەمن وای بۆ چووم کەمەبەستی لەو سەفەرە بۆ چاودێریی ئیعدام کردنی برایانی قازی بێ. جا بۆیە ئەمن بەپەلە خۆم گەیاندە لای سەفیر (جورج ئاڵین) بۆ ئەوەی بزانم ئەو لەم بارەیەوە چی لەدەست دێ.

جۆرج ئالین پێی گوتم: ئەتۆ بۆچی ئەوەندە بەتەنگ چارەنووسی قازییەکانەوەی؟دەبێ لەبیرمان نەچێ کەئەوان لەتەك شوورەوییەکاندا هاوکارییان دەکرد، ئەمن وەڵامم دایەوە: ئەمە ڕاستە، بەڵام ئەوان لەبناوانەوە ناسیونالیست بون وە بۆ باشتر کردنی وەزعی گەلی خۆیان ئەوەی لەدەستیان

بهاتبا دەیان کرد، ئەگەر ئەوان ئیعدام بکرێن، لەچاوی کوردە ناسیۆنالیستەکاندا لە هەموو شوێنێکدا ئێمە وەك بەشێك لەم دڕندەییە دادەنرێین.

باشە، ئەتۆ دەڵێی ئەمن لەو بارەیەوە چی بکەم؟

من پێم وایە ئەتۆ دەبێ داوا لەشا بکەیت کەفەرمان بدا بە (رزم ارا) بۆ ئەوەی قازییەکان بهێنرێن بۆ تاران لە دادگایەکی عادیلانە و کراوەدا محاکەمە بکرێن.

لەسەر ویستی سەفیر، دەستبەجێ کاتی پێدرا کەچاوی بەخاوەن شکۆ شا بکەوێت، لەم دیدەنییەدا شا هیوای دەربڕی کەدادگا عەشیرەتییەکان باشتر بەڕێوە بچن وەلەمانە محاکەمەی کوردەکان، پاشان ئالێن بەشای گوتبو. ئەگەر چی قازییەکان هاوکارییان لەگەڵ شوورەوییەکاندا کردووە، بەڵام ئەوان کارێکی زۆریشیان بۆ بەرەو پێشبردنی خوێندەواری و پەروەردە کردوە، شا قسەکەی پێ دەبڕێ و بەبزەیەکەوە دەڵێ: لەوە دەترسێی فەرمانی تیرباران کردنیان بدەم چ ترسی وات نەبێ ئەمن نایانکوژم.

لە ٣١ی مارسدا قازییەکان لەشەبەقی بەیاندا بەفەرمانی خاوەن شکۆ شاهەنشا لەدار دران. مرۆڤ بەم ئاکامە دەگا کە لەوانەیە هەردوای ئەوەی کە سەفیرەکەی ئێمەی لا چۆتە دەرەوە و دەرگای لەسەر گاڵە دراوە، فەرمانی ئیعدام کردنی قازییەکانی ناردبێ. (٥٠)

بەرەو سێدارە

ڕووداوەکان بەو جۆرە گوزەریان پێ دەکرا. کۆمار ڕووخێنرا، مەهاباد داگیر کرایەوە، ناوچەکە خرایەوە ناو زیندانە گەورەکە، پێشەوا و سەدر و سەیف چاوەڕوانی ئەنجامدانی بڕیاری مەحکەمە دەکەن، بەڵام نەیاندەزانی وا زوو. هەر ئەو ڕۆژە لەشەوەزەنگدا کە خەڵکی مەهاباد لەشیرینەی خەودا بوون ژیانیان کۆتایی پێدەهێنرێ. جارجار تروسکایی هیوا وەك بروسکەیەك لەناو بیرە ژاکاوەکاندا گوزەری دەکرد، بیرو گیانیان شەکەتی ناو مەحکەمە و هەڵمەتی هۆش و لەش لەدژەکرداری دەرپەڕاندنی ڕستەی (کوردی سەگ سیفەت)بەڕووی پێشەوادا، مەرەکەبی بڕیار وشك نەبووبوو، لەپڕ بەو نیوەشەوە یەکێك خۆی کرد بە ژووری زیندانەکەیاندا: خۆتان ئامادە بکەن، چونکە دەوڵەت بڕیاری داوە بنێردرێن بۆ تاران. ئەم هەواڵە کەهەمیشە بیری داگیر کردبوو، بۆ ئەو ساتە وەك مژدەی سەرفرازی وا بوو بۆ ئەوان. کەوتنە ئەملاو ئەولای یەکتری ماچ کردن، داوایان کرد ڕێگەیان بدەن داوای پول بکەن بۆ خەرجی، وەرام درانەوە کەدەوڵەت بەوە هەڵدەستێ.

پێشەوا ئامادە بووبرا، سواری لۆرییەکی پڕ لەچەکدار کرا، گوایا دەبرێ تاکەمە لێکۆڵینەوە و ڕێکخستنی پێویستی سەفەری ساز بکرێ، لەبەر بینایەکی چەند دەرگا لەگۆشەیەکی چوارچرا، دابەزێنرا، بۆ خانووەکە، ڕووەو ژوورێکی ڕووناك. کەکرا بەژووردا. ئیتر تێگەیشتن کە لە دواساتیشدا درۆیان لەگەڵ کرا. (مەلا صدیقی) لەپشت مێزێك کەقورئانێکی لەسەر دانرابوو، سەرۆکی تەندروستی، سەرهەنگ نکوزاد، بڕیارەکەی مەحکەمەی خوێندەوەو گوتی: بڕیاریشە کە دەبێ هەرئێستا حوکمەکە ئەنجام بدرێ. بۆیە هەر داوا و وەسییەتێکت هەیە بینووسە.

لەسەروەسیەت نامەکەی پێشەوا، چەند ڕیوایەتێك باس دەکەن. لەمەڕ هەندێ لەناوەڕۆکی (جعفر مهدی نیا) و (روزنامەی مرد امروز) نووسیوویانە کەبەشێك لە وەسیەتەکە: تەرخان کردنی بەشێ لەسامانی بۆ دروست کردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە بۆ خەڵکی کورد لەمەهاباد تەرخان بکرێ، کوردی نەسیحەت کرد بەیەکێتی و شتی لەو بابەتانە. (٥١) هەرچی دکتۆر ڕەحیمی قازی هەیە دەڵێ: بەگوێرەی وێژراوی ئەفسەرەکان قازی محەممەد دوو وەسیەت نامە ئەنووسێت. یەکێکیان

لەمەڕ ماڵ و منداڵ و ئەوەی تریش لەمەڕ مەسەلەی سیاسی. ئەمەی کەلەمەڕ ماڵ و منداڵە ئەیدەن بەخێزانی قازی، بەڵام ئەوەی دیکەیان نەدابوو و ئێستاش مەعلوم نەبوو کە قازی لەوێدا چی نووسیبوو، لەوەسیەت نامەکەی لەمەڕ ماڵ و منداڵ کە ڕوونووسەکەی بەدەستی ئێمەوەیە چەند دێڕێکی مەبەستی سیاسیی تێدایە کەوا لەژێرەوە هەر چۆنێکی نووسیویەتی ئەیخەینە پێش چاوی خوێنەران ((....بەو هەموو هۆیەوە کەلەئیختیاری مندا بو ئەگەر شەڕم کردبا ڕەنگ بوو تێ نەشکێین، بەڵام بۆ ئەمەی کەمەهاباد وێران نەبێت و بۆ خاتری تێدانەچوونی خەڵک شەڕمان نەکرد.

بەو هەموو ماشێن و هەلانەی کەلەئیختیارم دا هەبوو ئەمتوانی لەمەهاباد هەڵێم و دوو جاریش لەوتارەکانی خۆمدا بەخەڵکی مەهابادم گوت، ئەمن دەمزانی ئەگەر هەڵێم ئێرەش وەکو تەورێزی لێ دەهات و تووشی کوشتارو تالان و بڕۆ دەبو، ئەمن بەخەڵکم ڕاگەیاند کە، ڕەنگە بمگرن و بشمکوژن، بەڵام بۆ ئەمەی ناموسی خەڵکی بپارێزدرێت و تالان نەکرێت هەڵنایەم و خۆم بەقوربانی ئێوە دەکەم. ئەوا ئەمن بە عەهدی وەفا ئەکەم و تائێستاش لەمێژوودا نەدیتراوە کەسێك فیداکارییەکی وای کردبێت. هەڵبەت لەسەر ئێوەش پێویستە نیسبەت بەخزم و کەسو کاری من وەفادارین و تۆڵەی منیش بستێننەوە.(٥٢) لەدواییدا کاتی جێبەجێ کردنی ڕێوشوێنی ئیسلامەتی بۆ خۆئامادەکردنی مردن هات. ئینجا لەو دەرگای لەسەر مەیدانی چوارچرا بوو هێنرایە دەرێ، ڕاستەوخۆ چاوی بەهەرسێ سێدارەکان کەوت. گوتی: سێدارە لەئیسلامدا مەکروهە و گوللەبارانم بکەن. وەرامیان: بڕیار هەر سێ دارەیە و دەبێ هەروا بکرێ.

لەسەعات سێ و دە دەقیقەی ڕووەو بەیانی ٣١ مارسی ١٩٤٧ لاشەی پێشەوای نەتەوەی کورد بەسێدارەوە شۆڕبووەوە، دوای سێ و چوار دەقیقەیەك گیانی نەمری ڕوەو بەهەشتی ئەزەلی، ناوی پیرۆزی بەنەمری و مێژووی پڕ لەشانازیی بۆ کورد مانەوە.

بەهەمان ڕێگەو شوێن سەیفی قازی بەرەو سێدارە بەرێ کرا، هەرکەپێی نایە ئەم دیو دەرگای سەر زەوی چوارچرا و لاشەی پێشەوای بینی کەوتە پەلامارو نەعرەتە...وەك شێر هاواری دەکرد: بژی پێشەوای کورد، بژی سەربەخۆیی میللەتی کورد،دەگوترێ زۆر لەو دەوروپشتە، لەنەعرەتەی سەیف وەخەبەر هاتن. دوای پەتی سێدارە لەمل کردن و بەردانەوەی، پەت دەپچڕێ....بەڵام زۆرداران بەوەش وازیان لێنەهێنا، سەریان خستەوە سەر سێدارەو ئەویش گیان و ناوو شانازیی، ڕێوشوێنی پێشەوای هەڵگرت.

سەدری قازیش بەو جۆرەی ئەوانی لەگەڵ کراو بە هەمان شێوە لەسێدارە درا و ناو و مێژووی ژیانی بەشانازییەوە بۆ کورد بەجێهێشت و گەیشتە سەرکاروانی شەهیدان.

دەمێنێتەوە سەر پرسیارێك کەئارشی ڕۆزڤیلت لە کۆتایی باسەکەی لەسەر مەهاباد بۆ ئایندەی کوردی بەجێی هێشتبوو کەدەڵێ: دەبێ داهاتو ئەوەمان بۆ ڕوون بکاتەوە کە ئایا لەشوێنێکدا کەخەڵکەکەی مرید و لایەنگری ڕێبەرانی مەزهەبی و سەرۆك عەشیرەتەکانن و ناسیونالیسم بۆیان دیاردەیەکی نەناسراوە، جوڵانەوەی کوردی شتێکی پراکتیك و گونجاوە...؟(٥٣)

پرسیارێکی تەواو گونجاو لەگەڵ سەرەنجامی یەك لەدوای یەکی ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی کورد. بەڵام کام جووڵانەوە؟ یان کام شێوەو ڕێبازی خەبات؟ چونکە هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئەو بارودۆخە خراپەی کوردی تیا قەتیسکراوە، بەبێ بوونی کورد خۆی، بێ خواست و ویست و خەبات و دروشم و ئامانجی خۆی، بۆ خۆی، گۆڕان نایەتە ئاراوە. بۆیە ئەم بوون و جووڵانەوەیە بۆ ئەو گۆڕانەی کەدەبێ کورد بگوێزرێتەوە بۆ مەڵبەندی ئازادی و سەرفرازی و دەوڵەتی نەتەوایەتی خۆی زۆر پێویست و پراکتیکیشە، بەڵام چۆن و لەسەر چی ڕێباز و هەلومەرجێ؟ خۆ ئەگەر

مەبەستیش لەو جووڵانەوەی چەکدارو شۆڕشە، شێوەو ڕێبازی خەباتە، واپرسیارەکە پێویستی بە هەڵوێستەیەکی هۆشیارانە هەیە. سەبارەت بەو هەموو زیان و کارەساتانەی سەرەنجامی هەر یەك لەو جۆرە جووڵانەوانە بوون، دەبێ هێزە سیاسییەکانی کورد، لەناو لێکۆڵینەوەیەکی هەمە لایەنەی وردو بابەتی و زانستییانەی ڕابردوودا، بکەونە سەر ڕێبازی دانانی ستراتیجێکی یەکگرتوو بۆ جووڵانەوەی نیشتمانی کوردستان. بەرەخساندنی بەرەیەکی یەکگرتووی سەرتاسەری بەتێگەیشتنی واقیعی هەر بەشە، گونجاندنی خەباتی پلەیی، دروشم و ئامانجی پلەیی لەگەڵ جووڵانەوەی سەرتاسەری و ستراتیجییەکەیدا. ئەمە کەدەبێ هێزە سیاسییەکانی کورد کاری بۆ بکەن و نەیەڵن لەوە زیاتر کات بەسەربچێ، هێزو توانا بەهەدەر بڕوات، لەوە زیاتر کورد تووشی زیان و کارەسات و شکستی و هەرەس ببێت. بەتایبەتی بۆ ئەمڕۆی کورد کەهەلێکی مێژوویی بۆ ڕەخسێنراوە، وا لەناو هەمان سەرچاوەی بیری پرسیارەکەوە، کورد خۆی نەك دوژمنەکەی خەریکە لەناو شەڕی خۆکوژیدا کۆتایی پێ دەهێنێ.

پەراوێزەکان:

١-بۆ سەرنجدان لەلایەنی نێگەتیڤی ڕۆڵی سەرکردایەتی کۆمار، بڕوانەئەو نووسینەم کەلەژێر سەرباسی تێڕوانینێکی سەردەم لەکۆمارەکەی مەهاباد (ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٥٩٢ و ٥٦٣ لە ٢١-١٩٩٤/١/٢٢ دا بڵاوکراوەتەوە.

٢-ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٢٥، ١٧ی جانیوەری ١٩٤٦. ژمارە ٤٧، ٤ مەی ١٩٤٦، نووسینەکەی ئەم ژمارەیە دوایی (٤٧)، بەبۆنەی ٤٦ هەمین ساڵەی لەدایکبوونی پێشەواوە بووە، کەلەو ساڵەدا ڕێکەوتی یەکی ئایاری کردووە، بۆیە وێنەی پێشەوا و هەڵبەستیشی بەو بۆنەیەوە بڵاوکردبۆوە.

٣-ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٢٥.

-ئارچی ڕۆزڤیلت، کۆماری کورد لەمەهاباد، خالیدی عەزیزی لەئینگلیزیەوە کردویەتی بەکوردی، ١٩٩١

-نجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تا کرانهای ارس، تهران ١٣٢٨

-جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنه چاپی دووەم ١٣٦٦

تێبینی: هەرچەندە ئەم دوو نووسەرەی دوایی، ڕژێمدۆست بوون، دیسان هەر نەیانتوانی هەندێ ڕاستی بشارنەوە. ئارچی یا ئارشی ڕۆزڤیلت یش ئەفسەری مخابەراتی سەفارەتی ئەمریکایی هاوکاریی ڕژێم بوو، بەڵام گەلێ ڕووداو ڕاستی گرنگی لەنووسینەکانیدا خستۆتە ڕوو، وەك هەندێك لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەبینرێن، نووسینەکانی بوونەتە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ ئەو ئەزموونە.

٤-باب مردوخ روحانی، تاریخ مشاهیر کرد، بخش دوم، جلد سوم، تهران ١٣٧١، ل٦٠٢

٥-نجفقلی پسیان، سەرچاوەی ناوبراو، ل٥

٦-ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١٠-١١ جانیوەری ١٩٤٦.

٧-عبد الرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادیا، ١٩٨٥، ل٧٣

٨-ئەو دانیشتنە بەئامادەبوونی دکتۆر ئەمیری حەسەنپوور، کاك زاگرۆس و بەندە لەماڵی مامۆستای نێوبراو لەشاری ڤێستەرۆس ساز کرابوو، گەلێ زانیاریی بەکەڵکمان لەمامۆستا بیست و لەلایەن کاك ئەمیرەوە تۆمارکرات.

٩-ئارچی ڕۆزڤیلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل٣٧ و ٣٨

١٠-کەریمی حسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، ١٩٧١، ل١٠-١١

١١-William Eagleton, The Kurdish Republic of 1946, London-1963.p. 133.

-مەحموود مەلا عیز ەت، کۆماری میللی مەهاباد، کوردستان ١٩٨٤، ل٧٠، دەقی ئەو سەرچاوەیەیە.
١٢-هێمن، تاریك و ڕوون، ١٩٧٤، ل٢٢-٢٣
١٣-ڕ ۆژنامەی کوردستان، ارگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٣٠٢، شەممو ٦ ی خەزەلوەری ١٣٢٩

-دوای ڕووخاندی کۆماری کوردستان، ئەو ڕۆژنامەیە وەك لاپەڕی چوارەمی ڕۆژنامەی ازربایجان لەباکۆ بەسەرپەرشتی کۆمەڵێ لەڕۆشنبیرانی کورد بەبابەتی دکتۆر ڕەحیمی قازی و دکتۆر عەلی گەلاوێژ، لەچاپ دەدرا، یەکەم ژمارەی لەژمارە ٢ ی ڕۆژنامەی ازربایجان ١٤ ازری ١٣٢٦، ٥ نوڤامبەری ١٩٤٧ دا بووە، چەندین ساڵی دەوامی کردووە.
١٤-دکتۆر ڕەحیمی قازی: باسێك لەمەڕ موحاکەمەی پێشەوا قازی حەممەد، ل٤٥و٤٦
١٥-ئارشی ڕۆزڤێلت: ك.ك.لە مەهاباد، ل٤٣
١٦-National Encyklopedin-Band 7 –Höganäs 1992.
-مەحمود مەلا عزەت، سەرنجێ لەشۆڕش و دیپلۆماسیەتی کورد لەناو باری جیۆپۆلیتیکی کوردستاندا، گۆڤاری پەیڤ، ژمارە ٧، ئاداری ١٩٨٨ ، ل٧٨١-٧٩١
١٧-جگە لە کوردستانی فیدرالی، ئەمەش بارێکی نائاسایی ناوچەکە، هەڕەشەیی ناوچەی و شەڕی کوێت، خواستی خۆرئاوا، بەسەرۆکایەتی ئەمریکا، بۆ خولقاندنی ناوچەیەکی ئارام بۆ پاراستنی کورد لەهەڕەشەی لەناوبردن، دوای کۆچڕەوە زیاتر لەدوو ملیۆنییەکەی سەرەتای بەهاری ١٩٩١ خولقاندوویانە، دیارە ئەمەشیان لەناو بڕیار و نەخشەیەکی دیار و داڕێژراو و ئاسۆڕووندا نییە، بۆیە ئەو حکوومەتە لەناو چەندین کێشەی خۆیی و هەرێمی و نێودەوڵەتاندا دەژی و هەڕەشەی چەند لایەنەی بەردەوام لەسەرە. کەهەرە گەورەکەیان ئەو شەڕە ناوخۆییە کەلەو سەرچاوانەوە دروست بووەو بۆتە گەورەترین هەڕەشە لەسەری.
-١٨
Ferideh Kooli-kammli Deh kord. The republic of kurdistan-I ts Rise and Fall-1988-p.24
١٩-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو ، ل٥٠٠.
٢٠-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو ، ل٤٩٠
٢١-کورد لەیاداشتەکانی قوام السلطنە، ڕۆژنامەی هەرێم، ژمارە ٢٧، ١٩٩٣/٦/١٠
-محەمەد موکری، ئەو بەشەی لەکتێبی (زندگی سیاسی قوام السلطنە) چاپی دووەم ، تهران، ١٣٦٦، لە نووسینی جعفر مهدە نیا، وەرگێڕاوەتە سەرکوردی، بەڵام لەژێر ئەو سەرباسەدا.
٢٢-بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە (٦٩)، ٣٠ ی پووشپەڕی ١٣٢٥.
٢٣-بابەمردوخ روحانی، سەرچاوەی ناوبراو، ل٦٠٤
٢٤-بابە مردوخ روحانی، هەمان سەرچاوە، ل٦٠٦
٢٥-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل٥١٨
٢٦-بۆ سەرنجدان لەوتارو سەرجەمی کارو کردەوەی تۆمارکراوی پێشەوا، بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان کەلە سەردەمی ژیانی کۆماردا لەچاپ دراون بۆ ئاسان کردنی ووتارەکان لەگەیشتنیان بەدەستی خوێنەر، کاك حەسەنی قازی، زۆر لەو وتارانەی ڕۆژنامەی کوردستانی دەرهێناوە، ڕستەو وشە نادیارو کوژاوەکانی ساغکردۆتەوە و لەنامیلکەی (ڕوانگەی پێشەوا ١٩ بابەتی ڕۆژنامەی کوردستان ١٩٤٤) دا بڵاوکردۆتەوە.
٢٧-مەحموود مەلا عیز ەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دۆکۆمێنت، بەرگی یەکەم، سوید ١٩٩٢، ل١٩٤، نامەی ژمارە ١٣٢.

٢٨-بڕوانە ڕۆژنامەکانی کوردستان:
-مەحموودی مەلا عیزەت، د.ج.ک، ل:٥٥، ٦٢، ٦٣، ٦٤ و سەرجەم ئەو نامانەی پەیوەندیان بەوانەوە هەیە.
٢٩-دکتۆر ڕەحیمی قازی، باسێك لەمەڕ مەحاکەمەی پێشەوا قازی محەممەد، مەهاباد ١٣٥٩، ل١٢.
-مانای شیعرەکە: ئەگەر سەر لەسەر بنێین و پشت لە دوژمن بکەین لەوە باشترە تاقە کەسێ بەکوشتن بدەین.
٣٠-دکتۆر ڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل١٣
٣١-عبد الرحمن قاسملۆ، سەرچاوەی ناوبراو، ل٥٦-٥٧
-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو
-ئارشی رۆزیلت، سەرچاوەی ناوبراو ، ل٣٠
-پێشەوا قازی، وەك نارەزایی لەو ڕێککەوتنەی نێوان تاران و تەورێز بەو سەفەرە هەستاو ئەو پرۆژەیەی خستە بەردەمسەرەك وەزیرانی ئێران. هەیە دەڵێ ئەوە پرۆژەیەکی قوام السلطنە بووەو دەبوو ئوستاندار لەسنەوە سەرپەرشتی ئۆستانەکەی بکردایە...گوایا پێشەوا ڕەفزی کردووە.
٣٢-ڕۆژنامەی کوردستانی‌نوێ، ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٧
-لام وایە کوڕی ڕەش (عەلی کوڕی پێشەوا قازی) غەدر لەو دوکومێنتە دەکات ئەگەر لەوەزیاتر بەحەپسکراوی بیهێڵێتەوە. دیسان بۆ وەسیەت نامەکەی پێشەوا.
٣٣-بڕوانە:دکتۆر ڕەحیمی قازی محەممەد و مەسەلەی خودموختاری کوردستانی ئێران، ١٣٥٦، ل٣٢
٣٤- بۆ سەرنجدان لەدەقی پەیمانی نەوت بڕوانە مەحموود مەلا عیزەت، ك.م.م، ل١٥٩-١٦٢، سلیم طه التکریتی، معرکە النفط فی ایران، بغداد ١٩٥١/ ص١٠٩-١١٢
٣٥-عبد الرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو ل، ٦٠-٦١
٣٦-ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، پاشەکشەی بارزانییەکان لەکوردستانی ئێران، وەرگێڕ حەسەنی سەیف (قازی) ١٩٨٧، ل١٦و ١٧. ئەو نووسینە بەشێکە لە کتێبی (قیام افسران خراسان) ١٩٧٧، کەناوبراو نووسیویێتی، ئەم خۆ ئەفسەرێکی کۆماری ئازەربایجان بوو، لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی ترو دوو تۆپ نێرابوون بۆ کوردستان بۆ بەهێز کردنی بەرەی جەنگ.
٣٧-هێمن، سەرچاوەی‌ناوبراو ، ل٢٧-٢٨
٣٨-عبد الرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل٦٨-٦٩
٣٩-کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٧
٤٠-عبد الرجمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل٦١.
داخم ناچێت کەدکتۆریش یەکێکە لەوانەی کەئەو ناوەی بۆ ڕووخاندنەکەی کۆمار بەکار هێناوە، دیسان لەبەکارهێنانی هەمان (زاراوە) دا بۆ هەرەسی شۆڕشەکەی ئەیلوول ١٩٦١، لە ١٩٧٥ دا هەمان بۆ چوون جێگەی خۆی دەگرێ.
٤١-احمد شریفی، عشایر بارزان، ل٤٥
٤٢-نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتدا، ئوتریخت ١٩٩٣، ل٢٦٥
٤٣-نارچی ڕۆزڤیلت/ ك.ك لەمەهاباد، ل٥١
٤٤-نارچی ڕۆزڤیلت، سەرچاوە ناوبراو ، ل٥٢

٤٥-کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٧

(دیدەنی کوڕی ڕەش) دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل١٠-١١

٤٦-دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل٣٢، ٣٤

٤٧-دکتۆر ڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل٩-١٠

دکتۆر ئەو برگەیەی دوایی لە (ئارشیڤی دەوڵەتی شوورەوی) دەرهێناوە، بەڵام بەداخەوە ئاماژەی بۆ جۆری ئەرشیفەکەو ژمارەو شوێنی نەکردووە.

-بۆ زانیاریی زیاتر دەربارەی ئەو مەحکەمانە، بڕوانەئەم سەرچاوانەی لەم باسەدا ناویان هاتووە.

٤٨-بەکورتی هەڵکەوتی دیریکی لەڕۆژنامەکانەوە وەرگێڕی: حسن حزنی موکریانی ٣٠ نشرەی دەنگی گێتی تازە، ١٩٤٧ چاپخانەی معارف، بەغدا ، ل٣، لەڕۆژنامەی جیهان پاك، ژمارە ١ وەرگیراوە.

٤٩-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل٥٤٤

-٥٠

Archie Rooseult-For lust of knowing, memoirs of an intelligence office, George weiden feld+Nicolson, limited, London-1988.p.287-288.

٥١-روزنامەی مرد امروز، ٢٣ ازر ماه ١٣٢٥

جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل٥٢٢

٥٢-دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل٣٨-٣٩

٥٣-ئارچی ڕۆزڤیلت (ئارشی ڕۆزڤیلت) کۆماری کورد لە مەهاباد، ل٥٧

سەرنج: لەدەقە وەرگیراوەکانی هەندێ سەرچاوەدا زۆرجار لەنێوان دوو وشە یان دوو ڕستەدا چەند نوختەیەك بەم جۆرە دانراوە......واتە لەو شوێنانەدا یان وشە یان ڕستەی تر هەیەو بەپێویستم نەزانیووە بنووسرێ. تکا لەخوێنەری بەڕێز لەوە ئاگادار بێت.

تێبینی: ئەم بابەتە لە ژمارە (٢٤و ٢٥) مامۆستای کورد کە لە وڵاتی سوید دەرئەچێت بڵاوکراوەتەوە.